

TÜRKİYE'DE DEMOKRASİNİN GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

Hüseyin TOSUN*

ÖZET

Türkiye'de demokrasiyi kurma çabalarının yaklaşık 200 yıllık bir tarihi gelişim süreci vardır. 1808'de Sened-i İttifak ile başlayıp, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilânı ile gelişen süreç Cumhuriyetin bir eseri olarak günümüze kadar devam etmiştir.

Bu süreç içinde Cumhuriyetin kuruluş dönemi olan 1923-1938 arasında çok partili sistem denemeleri yapılmış ise de başarılı olunamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nı demokratik ülkelerin kazanacağı belirleme başlayınca iktidardaki parti, çok partili sistemi kurmak için iç ve dış gelişmelerin uygun olduğunu görerek bu kararı yürürlüğe koymuştur. Nitekim 4 yıl sonra da 14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler sonucunda demokratik yöntemlerle Türkiye'de iktidar değişimi gerçekleşmiştir.

Zaman zaman zora düşmüş olsa da Demokrasi, günümüz Türk toplumu için kendisinden artık hiçbir şekilde vazgeçilemeyecek modern bir yaşam şekli haline gelmiştir.

Bu çalışmada Türkiye'de demokrasi düşüncesi ve uygulamasının tarihsel gelişim süreci incelenecektir.

Anahtar Kelimeler

Demokrasi, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Çok Partili Parlamenter Sistem, Demokratikleşme.

* Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

ABSTRACT

In Turkey, the efforts for setting the democracy have almost 200 years historical development proun. The process that began Sened-i İttifak in 1808, by Proclamatton of Kanun-i Esasi in 1876 contined until today as a art of the Republic.

In this process, the experiments of multi-party system between 1923-1938 period of foundation of Republic, but not became successful.

When it is appeared the winning part will be democratic countries in the Second World War, the party in power put into practice this decision for setting multi-party system considering the appropriateness of inner-out dynamics.

As a matter of fact, 4 years later, in the conclusion of elections in 14th May 1950 the changing of power is realized with democratic methods in Turkey.

But today, democracy became never and ever unavoidable life style for Turkish people even it become in diffucult.

In this work, the process of developing of democracy thought and historical application in Turkey is scrutinized.

Key Words

Democracy, Ottoman State, Republic of Turkey, multi-party Parliamentary System, being Democratic .

Giriş

Demokrasi, şu an yeryüzünde uygulanmakta olan yönetim biçimlerinin en iyisi olmakla birlikte aynı zamanda en zor olanıdır. Bir çok ulusun tarihinde uzun bir geçmişe sahip olan demokrasi düşüncesi ve uygulamasının Türkiye'de yaklaşık 200 yıllık bir tarihi gelişim süreci vardır.

Omanlı Devletinde 1808'de Sened-i İttifak ile başlayıp, 1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilânı ile gelişen, 1908 İkinci Meşrutiyet Dönemi ile hem siyasal, hem de toplumsal kültürel anlamda demokratik çoğulculuğun başlaması noktasına gelen süreç, Cumhuriyetin bir başarısı olarak günümüze kadar devam etmiştir.

Bu süreç oldukça zorluklar içinde işlemiştir. Bir çok sorunlar yaşanmıştır. Ancak bu sorunlar Türk ulusunu yürütmekte olduğu demokrasi yolculuğundan döndürememiştir. Bugün gelinen noktada Türkiye'de demokrasinin vazgeçilmez bir yaşam biçimi olduğu konusunda tam bir görüş birliği bulunmaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'de demokrasi düşüncesinin ve uygulamasının Osmanlı Devletinden günümüze kadarki tarihsel gelişim süreci incelenecektir.

A. Osmanlı Devletindeki Gelişmeler

Yunanca bir kelime olup, "halk egemenliği" veya "çoğunluğun egemenliği" anlamına gelen demokrasi,¹ bugün kuşkusuz kaynağını oluşturan

¹ Manfred G. Schmidt, *Demokrasi Kavramına Giriş*, Çev.: M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara 2001, s.13; Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1997, s.175. Ayrıca Demokrasi kavramı ve tarihsel gelişimiyle ilgili olarak bkz. Aristoteles, *Politika*, Çev. Mete Tuncay, Remzi Kitabevi, İstanbul 1983; Prof. Dr. Leslie Lipson, *Demokratik Uygurlık*, T. İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984; C. Chen, *Democracy*, The free press, N.Y., 1971; R. Dahl, *Demokrasi Üstüne*, Çev. Betül Kadioğlu, Phonenix yayınları, Ankara 2001; R. Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev.; Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayını, Ankara 1993; A.D. Lindsay, *The Essential of Democracy*, Pensilvania Üniv. Press, Philadelphia 1929; L. Plattner Diamond, *Demokrasinin Küresel Yükselişi*, Yetkin Yay. Ankara 1995.

ran eski Yunanistan'daki şehir devletleri (polis) anlayışından çok farklı niteliklere bürünmüştür. Çağdaş demokrasi; sosyal tabanları ve dayandıkları siyasal düşünceleri farklı iktidar adayı siyasal partiler ile ayrı sosyal grupların çıkarını savunan örgütlenmiş gruplar ve nihayet siyasal iktidarı tayin edecek genel oy mekanizması gibi unsurlardan meydana gelmektedir. Çağdaş demokrasilerde iktidar sadece belirli temsil organları tarafından değil, aynı zamanda baskı grupları tarafından da denetlenmektedir.²

Çağdaş demokrasinin temelinde özgürlük ve geniş halk kesimlerinin siyasal-sosyal örgütlenmesi yatmaktadır. Bir diğer deyişle demokratik rejimin tarihsel gelişiminde siyasal temsil, yani halkın yönetime katılma isteği itici güç olmuştur. Avrupa uygarlığının insanlık tarihindeki tartışılmaz en önemli katkısı, demokrasiyi kitlelere mal eden bir siyasal mekanizmayı geliştirmiş olmasıdır.³

Avrupa'nın geliştirdiği demokrasi mimarlığında Türk toplumunun öncü ve etkin bir rolü olmamakla birlikte yüz yılı aşkın bir süredir demokrasiyi geliştirme süreci içinde olduğu da bir gerçektir.

Osmanlı toplumunun Batı'yla yüzleşmesi 1699 yılında Karlofça Anlaşması'nın imzalanmasından sonra başlamıştır. Osmanlı Devletinin, güçten düştüğünün en açık belirtisi olan bu anlaşma ile Hıristiyan devletlerden haraç almasına son verilmiş ve büyük Avrupa devletleri ile olan ikili ilişkilerin de bu devletlerin isteklerine göre şekillenmesi başlamıştır.⁴

17. yüzyılın sonlarından itibaren Batı'nın her alanda üstünlüğü, ayrıca kuzeyde de Rusya'nın güçlenmeye başlaması kuvvetler dengesini Osmanlı Devleti aleyhinde bozmuş ve idarecileri devletin dengesini düzeltme çare ve yollarını aramaya zorlamıştır. Bu maksatla 1720'lerde Çelebi Mehmet, Türklere faydalı olabilecek şeyleri arayıp bulmak ve getirmek amacıyla Avrupa'ya gönderilmiştir. Nitekim bu gezi sonucunda, matbaa,

2 İlber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 57.

3 Ortaylı, a.g.e., s.60.

4 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayını, İstanbul 1978, s. 41.

Lale Devri (1718-1730)'nde⁵ Osmanlı Devletine getirilmiştir.⁶ Bununla birlikte Fizik, Coğrafya ve Astronomi dallarında bazı kitapların Türkçe'ye çevirimi için Tercüme Cemiyeti oluşturulmuştur.⁷

Osmanlı Devletinde bu gelişmeler olmakla birlikte gerçek reformlar 18. yüzyılda askerî okulların açılmasıyla Orduda başlamıştır. Bunlar Batı, özellikle Fransız örneklerine göre kurulmuş okullardır. Öğretmenleri de Batı'dan getirilmiştir. Örneğin Osmanlı hizmetine girerek Ahmet adını alan Fransız soylusu Comte de Bonneval'e Humbaracı Ocağı kurdurulmuştur. Hendesehane açılarak ordunun teknik eleman ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. 1770'de Çeşme'de Osmanlı Donanmasının Rus baskınına uğrayıp yok edilmesinden sonra çağdaş bilgilerle donatılmış denizciler yetiştirmek üzere Baron de Tott'un yardımıyla Mühendishane-i Bahri-i Hümayun adı altında bir okul açılmıştır. Böylece bir yandan matbaanın, öbür yandan Avrupa'dan Osmanlı Devletine sığınanların yardımıyla açılan askerî okullardan yetişen kişilerin gayretiyle, Osmanlı Devletinde çağdaşlaşma hareketi başlamıştır.⁸ Özellikle Padişah III.Selim zamanında devletin kötü gidişatını durdurmak için alınması gereken önlemleri belirlemek üzere ülkenin ileri gelen devlet adamlarından bir Meşveret Meclisi (Danışma Meclisi) toplanmıştır. Meşveret yönteminin devlet yönetimine sokulması, "Meşrutî" yönetim lehine yapılmış önemli bir atılımdır.⁹ Yine bu bağlamda Batılı devletlerin Osmanlı Devletine yönelik politikalarını daha yakından izleyebilmek ve dış politikayı daha gerçekçi bir zemine oturtabilmek amacıyla, Batılı Başkentlerde elçilikler açılmış ve buralara elçiler gönderilmiştir.¹⁰ Batılı eserler Türkçe'ye çevrilerek Batı dü-

5 Lale Devri için bkz: Ahmet Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1932.

6 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller*, AFA Yayınları, İstanbul 1996, s. 31.

7 *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci I ve II. Meşrutiyet*, I. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayını, Ankara 1997, s. 4.

8 *Türk Parlamento Tarihi*, aynı cilt, s. 4.

9 Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, Turhan Kitabevi, Ankara 1997, s. 96.

10 Ayrıntılar için bkz.Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçiliklerin Siyasi Faaliyetleri (1793-1821)*, Ankara 1968.

şüncesinin ülkeye girmesine hız verilmiştir.¹¹ Bu yenilikleri II. Selim hayatıyla ödemiştir. Ancak onun zamanında, askerî yeniliklerden Batı'ya dönük bir "asker-aydın" tipi, diplomatik ilişkilerden de gene Batı'ya dönük liberal bir aydınlar çekirdeği oluşmaya başlamıştır.¹²

Osmanlı Devletinde Alemdar Mustafa Paşa Sadrazam olunca, merkez ile taşra arasındaki ilişkiyi yeniden güçlendirmek ve yarım kalmış reformlara devam edebilmek için 7 Ekim 1808 tarihinde "Sened-i İttifak"¹³ adı verilen bir belge imzalamıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, "Sened-i İttifak" padişah ile fiili ve bölgesel birer iktidar olan Ayan adı ile anılan Beyler arasında, iktidar paylaşımının düzenlenmesini amaçlayan hukuksal açıdan iki taraflı bir işlem, bir tür siyasal sözleşmedir.¹⁴

Bu belge Osmanlı devlet ve egemenlik anlayışına aykırı olmasına karşılık İmparatorluğun içinde bulunduğu karışık ortamdan çıkabilmesi için Padişah tarafından istenmeyerek de olsa onaylanmıştır. Mutlak yönetime karşı halk egemenliğinin gerçekleştirilmesine yönelik bir anlam taşımayan Sened-i İttifak, Padişahın yetkilerinin kısıtlanması dolayısıyla Tanzimat dönemine giden yolun açılmasında yararlı olmuştur.¹⁵ Ayrıca padişahın yetkilerinin kısıtlanmasına paralel olarak, askerî, sivil ve dinî bürokrasi de giderek padişahı bağımsızlaştırmış, o zamana dek tek mutlak siyasal güç olan padişahın yönetimdeki ağırlığı Sadrazama geçmiş ve bu gelişmelerin sonucu olarakta "Babıali" kavramı bundan sonra sık sık kullanılmaya başlamıştır.¹⁶

11 **Türk Parlamento Tarihi**, aynı cilt, s.5.

12 **Thema Larusse Tematik Ansiklopedi**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1994.s.173.

13 Sened-i İttifakla ilgili olarak bkz.Niyazi Berkes, a.g.e., s.132-140. ;Suna Kili - Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri**, Ankara 1985. s.3-7; "Halil İnalçık, Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Humayunu", **Belleten**, Sayı: 112, s.604.

14 Şeref Gözübüyük, a.g.e., s. 97.

15 **Türk Parlamento Tarihi**, aynı cilt, s.6.

16 Nükhet Turgut, "Türkiye'de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı" **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Editörler, Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıby, Beta Basım Yayım, İstanbul 1986. s.416..

II. Sultan Mahmut mevcut Osmanlı müesseselerinin yanı sıra Batılı örnekte askerî, idarî ve adlî çeşitli meclisler kurmuştur: Böylece çağdaşlaşmayı adeta bir devlet politikası biçimine sokmuştur. Devlet ve toplum hayatını değiştiren reformlar yapmıştır. Bozulmuş olan devlet düzenini yeniden oluşturabilmek için çağdaş dünyada geçerli olan hukuk devletine yönelmiştir. Bu amaçla ülkenin yararına olacak yasaları tüzükleri çıkaracak yeni bir örgütün oluşturulmasına ihtiyaç duymuştur. Bundan dolayı üç önemli Meclis kurulmuş, padişahın yetkilerinin kullanılmasına, bu kuruluşların katılması olanağı sağlanmıştır. "Meclisi Ahkamı Adliye", "Darı Şurayı Babı Ali" ve "Darı Şurayı Askeri" adlı bu Meclisler devlet yaşamında önemli görevler üstlenmişlerdir.¹⁷ Yargı kuruluşu olan "Meclisi Ahkamı Adliye" 1849'da Eyalet Meclislerinin kuruluşu, görev ve yetkilerine ilişkin yönetmelik yayınlarak halkın yönetime katılması ilkelelerini belirlemiştir. Bu durum Meşrutî yönetime gidiş için bir aşama oluşturmuştur.¹⁸

Bu yüzyılın başlarından beri devam eden yenileşme hareketlerini, devletin iç ve Batı ile olan ilişkileri de dikkate alınarak tamamlamak amacı ile 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hattı Hümayunu ilân edilmiştir.¹⁹ Böylece, Osmanlı Devletinin anayasacılık hareketlerinde önemli bir yeri olan "Tanzimat Dönemi"²⁰ başlamıştır.

17 24 Mart 1838'de Padişah II.Mahmut bu meclisin üyelerini Topkapı Sarayı'nda toplu olarak kabul etmiştir. 31 Mart 1838'de Meclis çalışmalarına başlamıştır. Bkz. **Türk Parlamento Tarihi**, aynı cilt, s.13.

18 İhsan Güneş, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünsel Yapısı (1920-1923)**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 1985. s.12.

19 Düzenlenen törende, padişah, bakanlar, ulema, devletin askerî ve mülkî erkânı, Rum ve Ermeni patrikleri, Yahudi Hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçiler hazır bulunmuşlardır. Bkz.Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s.99.

20 Tanzimatla ilgili olarak bkz. Sina Akşin, "Tanzimatın Padişahı Abdülmecit", **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600-1908**, Cem Yayınevi, İstanbul 1988; Halil Cin, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Hukuku ve Yargılama Usulleri", **150 Yılında Tanzimat**, TTK Yayını, Ankara 1992; Halil İnalçık, "Tanzimat Uygulaması ve Sosyal Tepkiler", **Bellekten**, XXVIII, 1964; Ed. Engelhardt, **Tanzimat**, Milliyet Yay.1976; Roderic h. Davison, "Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim" **Bellekten**, L I, 1978; Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Ankara 1954; M.A Ubicını, **Osmanlı da Modernleşme Sancısı**, Çev. Cemal Aydın, Timaş

Gülhane Hattı Hümayunu ile İmparatorluğun Müslüman ve Hıristiyan tüm uyruklarına eşit haklar tanınması, ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması, vergi, askerlik ve yargı alanlarında yeniden düzenlemeler yapılması öngörülmüştür. Bu ferman ile padişahın yetkileri tek taraflı olarak kısıtlanmış ve hukuk kurallarına uygun hareket edeceği konusunda, iç ve dışa karşı kendisini bağlamıştır. Ayrıca bu dönemde İslâmi hukuk kurallarının yanında, Batı hukuk kuralları ve kurumları da uygulamaya konulmuştur. Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar devam edecektir.

Gülhane Hattı Hümayunu'ndan sonra, hemen hemen aynı vaatleri taşıyan 1856 İslahat Fermanı ilân edilmiştir. Bu ferman ile Müslüman uyruklar ile Hıristiyan uyruklar arasında hak, vergi, askerlik, eğitim, kamu hizmetlerine girme yönündeki farklar kaldırılarak eşitlik sağlanmak istenmiştir. Ancak bu fermanla da öngörülen vaatler belli bir hukuksal yaptırıma bağlanamamıştır.

1839 yılında Tanzimat Fermanı ilân edildikten hemen sonra vilâyetlerde malî ve idarî sorunları çözümlenmekle görevlendirilen fevkalâde yetkili muhassıl denen yöneticilere yardımcı olmaları için -ruhanî reislerle Müslüman ve gayrimüslim halkı temsilen gene halkın seçecekleri temsilcilerden meydana gelen- "muhassıllık meclisleri" kurulmuştur. Bu meclisler Türkiye'de halkın yönetime katılma geleneğinin bir başlangıcı sayılmalıdır. 1864 ve 1871'de vilâyetlerin yönetimi yeniden düzenlendiğinde, vali, mutasarrıf ve kaymakamların yanında çalışacak malî, ticarî, adlî sorunları tartışıp karara bağlayacak idare meclisleri kurulmuştur. Bu meclis-

Yay. İstanbul 1995; Eugene Morel, *Türkiye ve Reformları*, İstanbul 1984; Ahmet Bedevi Kurran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılap Hareketleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1956; Paul Imbert, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri, Türkiye'nin Meseleleri*, İstanbul 1981; İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İkinci Ucu, Münif Paşa ve Ali Suavi*, İstanbul 1991; Kamiran Birand, *Aydınlanma Devri Devlet Felsefesi'nin Tanzimat'a Tesirleri*, Ankara 1955; Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856*, İstanbul 1993.

lerde, gene seçimle gelmesi öngörülen yerel temsilciler bulunacaktır. Bu üyeler bazı yerlerde seçim yapılmadan valilerin tayiniyle veya gayrimüslim cemaat idarelerinin isteğiyle göreve başlamışlarsa da, seçim yapılan yerler de olmuştur.²¹

Tanzimatın ülkede yarattığı değişiklikler genç aydınlarca benimsenmiş ve desteklenmiştir. Ancak 1860'lı yıllarından itibaren ise yapılanlar yeterli bulunmamaya başlamış ve esin kaynağı olan Avrupa'nın düzeyine Osmanlı Devletini çıkarabilmek için daha ileri düzeyde reform yapılması zorunlu görülmüştür. Bunun için dönemin idealist gençleri henüz yeni başlamış olan basın hayatını canlandırarak, gazeteyi kamuoyunun oluşturulmasında bir araç olarak kullanmışlardır. Öncelikle yazı dilini sadeleştirerek aydının halka verdiği mesajların anlaşılmasını sağlamaya ve politikayı halka indirmeye çalışmışlardır. Ülke sorunlarını halkın anlayacağı bir dil ile halka anlatarak çözüm yollarını göstermişlerdir. Böylece tek yönlü düşünmeye alışmış bireyleri çok yönlü düşünmeye yöneltmişlerdir. Osmanlı yöneticilerinin alışık olmadığı bir kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır.²²

Fransız Aydınlanma Felsefesi düşüncesinin etkisi altında kalan gençler; Anayasa hazırlanarak Meclisin açılması, düşünce özgürlüğünün sağlanması, halka egemenlik hakkının verilmesi ve bunları sağlayabilecek örgütlü bir muhalefetin oluşturulması amacıyla 1865 yılında Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni²³ kurmuşlardır. Bunların açık ve gizli olarak yurt içinde ve

21 Nitekim İlk Osmanlı Mebuslar Meclisinde seçim usulü tartışılırken, Edirne mebuslarından biri İstanbul'lulara; "sizler seçimi ilk defa bu yıl gördünüz, bizler Tanzimat'ın başından beri seçimlerin içindeyiz" demiştir. Bkz. Ortaylı, *a.g.e.*, s.62. Ayrıca bu dönemde kurulan Meclislerle ilgili olarak bkz. *Türk Parlamento Tarihi*, aynı cilt, s.10-23.

22 *Türk Parlamento Tarihi*, aynı cilt, s.24.

23 Genç Osmanlılar Cemiyeti ile ilgili olarak bkz. Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, Ankara 1964; Sina Akşin, *100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İstanbul 1980; Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Siyasi Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, İstanbul 1973.

yurt dışında yaptıkları siyasal mücadelenin sonucunda 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi²⁴ ilân edilmiştir.²⁵ Böylece Tanzimat Dönemi sona ermiş ve Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu dönemde çıkarılan hattı hümayunlarda da anayasa niteliği olmamakla birlikte, devlet ve onu temsil edenlerin yetkileri üzerinde, onların keyfiliklerini önleyen üstün bir hukuk düzeninin kurulması yönünde adımlar atılmış ve siyasal sistemde de değişiklikler yapılması yönünde de düşünce akımları gelişmeye başlamıştır.

Kanun-i Esasi ile Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan tüm halklar Osmanlı sayılmış ve onlara bir takım bireysel haklar tanınmıştır. Ayrıca atamayla oluşturulan Meclis-i Ayan ve seçimle oluşturulan Meclis-i Mebusan dan oluşan bir parlamentolu sistem getirilmiştir. Böylece halkın ülke yönetimine katılması ilkesi benimsenmiştir.

İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877'de toplanmıştır.²⁶ Vilâyetlerden gelen, çeşitli din ve dilden grupları temsil eden Parlamento üyeleri geldikleri yerlerin problemlerini ortaya atmışlar, kısa zamanda ülkenin sorunlarını kavrayıp, maliyeyi, yönetimi ve hatta dış politikayı yönlendirme girişimlerini başlatmışlardır.²⁷ Meclis-i Mebusan'ın salâhiyetlerini tehdit etmesi üzerine Rus Harbi'ni de fırsat bilen²⁸ II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclisi süresiz olarak kapatmıştır.²⁹ Ancak Ayan Meclisini

24 Kanun-i Esasi'nin yapıldığı ortam, esin kaynağı, yapısı ve uygulanmasıyla ilgili olarak Bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul 2001. Ayrıca yine aynı yazarın makalesi için bkz. "1876 Kanun-i Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayını, İstanbul 1985; Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış" *Tanzimattan Cumhuriyeti Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İletişim Yayını, İstanbul 1985; Coşkun Üçok, "1876 Anayasasının Kaynakları", *Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976*, Türk Gazetecilik ve Matbaacılık Sanayi, Ankara 1976.

25 İhsan Güneş, a.g.e., s.14.

26 Karpat, a.g.e., s.36.

27 Ortaylı, a.g.e., s.62.

28 M.Philips Price, *Türkiye Tarihi*, Çev. Selahattin Atalay, Ararat Yayınevi, İstanbul 1977.s.103.

29 Karpat, a.g.e.,s.36. Meclis'in dağıtılmasıyla ilgili olarak ayrıca bkz. Berkes, a.g.e., 328-329; Lewis, a.g.e., s.168.

dağıtmamıştır. Böylece tabandan gelen bir hareket olmayan ve siyasal örgütlere dayanmayan I. Meşrutiyet dönemi çok kısa sürmüştür.

Meclis-i Mebusan'ın kapatılması ve Anayasanın uygulamadan kaldırılmasından sonra Padişah yetkilerini daha da artırmış, hafiye örgütüyle, sansür kurumuyla Osmanlı aydınının demokratik hak ve isteğini engellemiş, özgürlükleri kısıtlamıştır. Meclisin dağıtılmasıyla birlikte o zamana kadar ilk kez görelî de olsa Mecliste ifade edilme olanağına kavuşmuş olan muhalefet tekrar parlamento dışına çıkmıştır.³⁰ Bu durum ülkede yeniden özgürlük mücadelesinin başlamasına neden olmuştur. Bu ortamda önce imparatorluk sınırları içinde, sonraları diğer ülkelerde gizli cemiyetler kurulmuştur. Bunların en önemlilerini ise İttihat-ı Osmani oluşturmaktadır. Bu gizli cemiyet, daha sonra Paris'te bulunan ve pozitivist düşüncüyü benimsemiş olan Ahmet Rıza ile bağlantı kurarak adını İttihat ve Terakki olarak değiştirmiştir. Jön Türkler adıyla anılan bunların başlıca amacı; içlerinde zaman zaman ayrılıklar olsa da³¹ Abdülhamit'in baskısına son vermek, Kanun-i Esasiyi tekrar yürürlüğe koymaktır. Bu amaçla 27 Aralık 1907'de Paris'te bir araya gelerek Osmanlı Devletindeki yönetimi yıkmak üzere birleşmişlerdir. Nitekim Balkan halkının da yardımıyla 23 Temmuz 1908'de³² Sultan Abdülhamit, anayasayı tekrar uygulayacağını, Meclis-i

30 Nühket Turgut, *a.g.m.*, s.420.

31 Jön Türkler arasındaki ayrılıkların en önemlisi 1902 tarihinde Paris'teki I.Jön Türk Kongresinde ortaya çıkmıştır. Bu kongredeki ikili bölünme çok önemlidir. Çünkü bu bölünme gelecekteki Türk demokrasi tarihinde iktidar ve muhalefet merkezlerinin çekirdeğini oluşturacaktır. Daha sonra İttihat ve Terakki adıyla iktidara gelecek olan grup (Ahmet Rıza Grubu) güçlü bir merkezîyetçi devlet anlayışını savunarak var olan yönetime son vermede yabancı müdahalesini kabul etmeyecektir. Diğer grup ise (Prens Sabahattin Grubu ve Teşebbüsü Şahsi ve Ademi Merkezîyet Cemiyeti) devletin federatif bünyeli ademi merkezîyet esasına göre yönetilmesi gerektiğini, yerli ve yabancı burjuvazinin işbirliğine dayanan liberal bir ekonomik anlayışı ve amaca ulaşmak için yabancı bir devletle işbirliği yapmanın zorunlu olduğunu savunmuştur. İşte ilk kez açık ve farklı bir siyasî görüşün savunuculuğunu yapan bu grup da, ileride kurulacak olan muhalefet partilerinin kökenini oluşturmuştur. Yorum için bkz. Nühket Turgut, *a.g.m.*, s. 421.

32 II. Meşrutiyetin ilânı ile ilgili olarak bkz. Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, İletişim Yayını, İstanbul 1995; Reşit Faik Unat, *II.Meşrutiyet'in İlanı ve 31 Mart Hadisesi*, TTK Yayını, Ankara 1991. Ayrıca İkinci Meşrutiyet'in Türk Siyasal Hayatındaki yerine ilişkin bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, s.121-126.;E.Z.Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907*, VIII.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1983.

Mebusanı yeniden açacağını ve bütün hürriyetleri yeniden yürürlüğe koyacağını duyurmuştur.³³ Böylece yeniden anayasalı döneme geçilmiştir. Artık anayasaya sahip çıkan siyasal bir örgüt olduğu için anayasa, Osmanlı Devletinin sonuna dek uygulamada kalacaktır.

Meşrutiyetin ilânı ile özlemi çekilen hürriyet ülkeye getirilmiş ve böylece de halk özgürlüğüne kavuşmuştur. Ayrıca gazete ve dergiler çıkarılmaya, dernekler ve siyasî partiler kurulmaya başlamıştır. Bu özgürlük ortamından faydalanan bazı balkan ülkeleri bağımsızlıklarını ilân etmişlerdir. Bu olumsuz durum karşısında yöneticiler iç politikaya yönelerek Meclis-i Mebusanı açmak³⁴ için gerekli ortamı sağlamaya yönelmişlerdir. Nitekim yapılan seçimler sonucunda 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan çalışmalarına başlamıştır.

Meşrutiyetin yeniden ilânı ile ülkede katılımcı, yarışmacı, çoğulcu bir demokratik yaşama başlanacağı umudu doğmuştur. Siyasal partiler de kurulmuştur. Ancak kısa sürede bu umutlar sönmüştür. Çok partili yaşam sona ermiş, tek partili siyasal yaşamın temeli atılmıştır. Siyasal iktidarı kaybetmemek için, demokratik ilkelerle bağdaşmayan, seçimlerde devlet gücünün kullanılması geleneğinin tohumları ekilmiştir. Mecliste çoğunluğu sağlamanın siyasal iktidarı elde tutmak için yeterli olmadığı adeta bu dönemde belgelendirilmiştir. Yine bu dönemde oldukça renkli bir siyasal hayat başlamıştır. Mebusların çoğunluğu ittihatçı olmasına karşın bir süre sonra ideolojik ayrılıklar nedeniyle parçalanma başlamış, bu da meclisin verimini düşürmüştür. Ayrılıklar siyasal partilerin ortaya çıkması açısından yararlı olmuştur.³⁵

33 Karpat, a.g.e.,s.37.

34 Bu serbestlik ortamı Meclis için yapılan seçimler sırasında da devam etmiştir. Seçimlere İttihat ve Terakki'nin yanısıra kurulmuş olan Ahrar Fırkası da katılmıştır. Ayrıca çeşitli azınlıklarda programlar hazırlayarak gösterdikleri adaylar için seçim propagandasına girmişlerdir. Bunlar arasında özellikle Bulgarlar ile Rumların programları, müslüman olanlarla olmayanlar arasında tartışmalara yol açmıştır. Ahrar Fırkası ise Jön Türklerin ilk kongresindeki ayrılma sonucunda ortaya çıkan Prens Sabahattin grubunca kurulmuş olup, gerçek anlamda ilk muhalefet partisi olarak kabul edilmektedir.Bkz.Nükhet Turgut, a.g.m., s.424.

35 **Türk Parlamento Tarihi**, aynı cilt, s.671.

Osmanlı Mebusları temsil haklarını iyi kullanmışlar ve temsil ettikleri kesimlerin sözcüsü olmuşlardır. 1876 Anayasasının kısıtlayıcı hükümlerini 1909'da kaldırarak, köklü değişiklikler yapmışlardır. Meclis-i Mebusan'ın gücünü artırmışlar, padişahın yetkilerini daraltmışlardır. Hükümetin oluşumunu Sadrazama bırakarak kendi içinde uyumlu bir hükümetin kurulması geleneğini başlatmışlardır. Mebusan üyelerine başkanları seçme, yasa önerme, hükümeti denetleme gibi haklar vermişlerdir. Temel hak ve özgürlükleri yok eden 113 üncü maddeyi kaldırarak anayasayı gerçek niteliğine kavuşturmuşlardır. Ülke yönetiminde sorumluluk taşıyan hükümetin uygulamalarını denetim altına almışlar ve Meclis-i Mebusan'dan güvenoyu alamayacak bir hükümetin iktidarda kalamayacağını göstermişlerdir. Hükümetlerin iktidarda kaldıkları sürece izleyecekleri politikayı belirleyen hükümet programı hazırlamaları ve bunu Meclis-i Mebusan'a sunmaları geleneğini de başlatmışlardır. Ayrıca bir yandan imparatorluğun hızla parçalanmaya doğru gidişini durduracak önlemlerin alınmasına çalışılırken, öbür yandan da ulusal devlete gidecek yolu açacak tartışmaların başladığı ve bunların Meclis-i Mebusan'a yansımış olmasıyla birlikte demokratik kültürümüzün tohumlarının atıldığı bir dönem olmuştur.³⁶

Daha sonraları Mecliste İttihat ve Terakkiye muhalif olan tüm unsurları kapsayacak şekilde geniş tabanlı bir siyasal cephe olarak Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911'de kurulmuştur. Bu şekilde gerek Mecliste, gerekse halk arasında kendilerine karşı yükselen muhalefetten korkan İttihatçılar Parlamentodaki güçlerini koruyabilmek için 18 Ocak 1912'de Parlamentonun kapatılmasını sağlamışlardır. Ancak daha sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki yeniden çoğunluğu sağlayacak şekilde Meclise girmiştir. Ancak sağlanan bu başarı ne yazık ki demokratik yoldan uzun süre iş başında bulunmaya yeterli olmamıştır. Çünkü Makedonya'da eyleme geçen subaylar hükümeti işbaşından uzaklaştırmıştır ve Meclis de 22 Temmuz 1912'de dağıtılmıştır. 1 Mayıs 1914 yılında yeniden açılan Meclis 21 Aralık 1918'de Padişah Vahdettin'in dağıtmasına kadar sürmüştür.

36 Türk Parlamento Tarihi, aynı cilt, s.672.

Osmanlı Devletinin son Meclis-i Mebusanı³⁷ yapılan seçimler sonucunda 12 Ocak 1920'de toplanmıştır. Gizli bir oturumunda 28 Ocak 1920'de Misak-ı Milli³⁸yi kabul etmiş ve 17 Şubat 1920'de de bunu açıklamıştır. 16 Mart 1920 yılında İstanbul'un İtilâf Devletleri tarafından işgal edilmesi ve bazı üyelerinin tutuklanması üzerine çalışamaz duruma gelmiştir. Bunu tespit eden Meclis çalışmalarına 18 Mart 1920'de ara vermiştir. Onların bu kararıyla yetinmeyen padişah Vahdettin Meclisi Mebusan'ı 11 Nisan 1920'de resmen dağıtmıştır. Böylece Osmanlı Devletine yerleştirilmeye çalışılan parlamenter sistem fiilen ve hukuken sona ermiştir.³⁹

B. Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Gelişmeler

1. Meclis-i Mebusan'dan Türkiye Büyük Millet Meclisine

Osmanlı Devletinin siyasal yaşamına son veren Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra Anadolu'da işgal girişimleri olunca, millî nitelikli bölgesel cemiyetler kurulmaya başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs 1919 tarihinde Anadolu'ya geçerek ulusal egemenliğe dayanan bağımsız bir Türk Devleti kurma çabasını bu cemiyetlere dayanarak başlatmıştır.

Bunu 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi, 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum ve 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas kongreleri izlemiştir. Erzurum Kongresi bazı Doğu illerinden gelen delegelerin oluşturduğu sınırlı bir kongre olmasına karşın, kararları geniş kapsamlı olmuştur. Bu kongrede, yönetim kurulu durumunda olan ve Atatürk'ün başkanı olduğu He-

37 Bkz. Hakkı Tarık Us, *Meclis-i Mebusan 1293-1877*, 2 Cilt, İstanbul 1940-54; İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1998) ve Osmanlı Meclis-i Mebusanı (1877-1920)*, Ankara 1988.

38 Misak-ı Milli (Ulusal And) adlı belgenin önemi Meclisi Mebusan, ulusculuk ilkesini esas alarak, Türk toplumunun ulusal varlığının kutsal ve parçalanmaz olduğunu, her ulusa uygulanması gereken özgür ve bağımsız yaşama hakkının Türk ulusuna da uygulanması gerektiğini ve bunun zorunlu olduğunu dünyaya ilân etmektedir. Bu belge Anadolu'da başlamış olan ulusal kurtuluş hareketinin temelini oluşturan ilkelerin, Meclisi Mebusan'ca da benimsenmesi yönünden de önemlidir. Gözübüyük, a.g.e., s.109.

39 İhsan Güneş, a.g.e., 42.

yeti Temsiliye'ye, Kongre kararlarını yürütme, gerektiğinde vatanın korunması ve bağımsızlığın sağlanması için geçici bir hükümeti seçme yetkisi verilmiştir. Böylece Erzurum Kongresi Mustafa Kemal Paşanın aradığı meşru tabanı ona sağlamıştır.

Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'ne göre temsil niteliği daha geniş bir Kongre olmuştur. Kongre, Heyet-i Temsiliye'nin yetkilerini artırmış, askerî güçlerin derlenip toparlanmasından, ulusal meclis hazırlıklarının yapılmasına kadar varan görevler vermiştir. Ulusal gücü ve ulusal iradeyi egemen kılma ilkesi Erzurum Kongresi gibi Sivas Kongresi'nde onayından geçmiştir. Heyet-i Temsiliye, tüm ulus adına hareket eden bir kurul haline getirilmiştir. Heyet-i Temsiliye, Ankara'da TBMM'i kurulana kadar, ulusal kurtuluş hareketinin yöneticisi ve uygulayıcısı olmuştur. Böylece ülkede, İstanbul Hükümetinin yanında Anadolu'da yeni bir iktidar doğmaya ve devlet otoritesi yavaş yavaş Heyet-i Temsiliye'ye geçmeye başlamıştır.⁴⁰ Ulusal egemenliği öne çıkaran Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un parlamentoyu dışlayan yaklaşımına karşı derhal seçimlerin yapılmasını ve millî meclisin oluşturulması gerektiğini düşünmüştür.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa Heyet-i Temsiliye başkanı olarak İstanbul'un işgalinden üç gün sonra 19 Mart 1920'de Anadolu'daki bütün komutanlıklara, Valiliklere bir genelge yollayarak, olağanüstü yetkilere sahip bir Meclisin Ankara'da toplanabilmesi için, yürürlükte olan seçim yasasına göre, seçimlerin 15 gün içinde yapılmasını istemiştir.⁴¹ Bu genelge bir yandan ülkede yeni bir seçimin başlamasını emrederken, öte yandan seçimin hangi ilkeler çerçevesinde yapılacağını belirtmektedir. Kuşkusuz Mustafa Kemal ve Heyet-i Temsiliye, Anadolu'da yeni bir devletin temel taşı bu genelge ile ortaya koymakta ve vatanın bütünlüğünü, ulusun özgürlüğünü halka dayanarak kurtarmak için alınacak kararlara, geniş halk kitlesinin katılımını sağlamak istemişlerdir. Bu nedenle ulus

40 Şeref, Gözübüyük, a.g.e., s.109.

41 Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk (1919-1927)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s.288-289. Ayrıca bkz. **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923**, C.I, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994.s.28-29.

adına karar verecek olan “salâhiyeti fevkalade” ile yetkili Meclisin, İstanbul’dan kaçıp gelen milletvekilleriyle bu genelge çerçevesinde seçilen milletvekillerinden oluşmasını yararlı görmüşlerdir.⁴²

Bu genelge doğrultusunda seçimler yapılarak I. Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920’de Ankara’da açılmıştır.⁴³ Yeni seçilenlerden ve Osmanlı Meclis-i Mebusan’ından gelenlerden oluşan bu meclis,⁴⁴ bütün kuvvetleri “Hakimiyeti Milliye” ilkesi gereği kendisinde toplamıştır. Böylece Türkiye’de ilk kez, Meclis Hükümeti Sisteminin uygulanmasına başlanmıştır. İlk İcra Vekilleri Heyeti, TBMM’nce 3 Mayıs 1920’de seçilmiştir. Böylece TBMM, hükümetini de seçerek ulus adına tüm yönetimi üstlenmiştir. Bu dönemde Meclisin üstünlüğü ilkesi egemen olmuş ve etkisini Türk Devletinin Anayasası’nda da göstermiştir. Nitekim TBMM, kuruluşundan 9 ay sonra yazılı bir anayasa yaparak yürürlüğe koymuştur. Meclis, anayasa yürürlüğe girene kadar yasama ve yürütme güçlerini kendi varlığında toplamış, kararlarını vererek, kurlarını koyarak devlet işlerini yürütmüştür. 20 Ocak 1921 tarihinde kabul ettiği Teşkilatı Esasiye Kanunu⁴⁵ ile bu duruma hukuksal bir nitelik kazandırmıştır.

Bu düzenleme ile, güçler birliği ilkesi ve Meclis Hükümeti sistemi benimsenmiştir. Buna göre Türkiye Devleti, TBMM tarafından yönetilir. Yasama ve Yürütme güçleri Meçliste toplanmıştır. Hükümet Büyük Millet Meclisi Hükümeti adını alır ve doğrudan doğruya Meclis tarafından

42 İhsan Güneş, a.g.e., s.47.

43 İhsan Güneş, a.g.e., s.55.Bkz. **Büyük Millet Meclisi, Kavanin Mecmuası**, Birinci İntihab Devresi, C.I, Ankara 1341; Mustafa Küçük, **Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri**, Y.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi; **Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele’de TBMM**, I.Dönem (1919-1923), Ankara 1993.

44 23 Nisan 1920’de açılan I.TBMM en yaşlı üye olan Sinop milletvekili Şerif (Avkan) Beyin başkanlığında ilk toplantısını yapmış ve aynı gün 1 numaralı kararı ile Meclisin İstanbul Meclis-i Mebusanından katılanlarla yeni seçilenlerden oluştuğunu kabul etmiştir. Bkz. Suna Kili - A. Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri “Sened-i İttifak’tan Günümüze”**, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara 1985.s.87.

45 1921 Anayasası ile ilgili olarak bkz. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, AAM Yayını, Ankara 1992.

kendi üyeleri arasından seçilir. Ayrıca bir hükümet başkanı yoktur. Meclis Başkanı Bakanlar Kurulunun da doğal başkanıdır. Hükümet, Meclis adına hareket eder ve onun devamlı denetimi altındadır.

1921 Anayasası, egemenliğin ulusta olduğu, ulusun bu egemenliği TBMM eliyle kullanacağı ilkesini benimsemekle kalmamış, ayrıca illere, ilçelere, bucaklara halk yönetimini getirme, halkın etkin bir biçimde yönetime katılmasını sağlamak amacı da gütmüştür.⁴⁶ Yine bu Meclis Mustafa Kemal'in liderliğinde Milli Mücadele'yi gerçekleştirmiş, Türk ulusunun gerçek temsilcisi olarak iktidarı İstanbul'dan Ankara'ya taşımış, iç ve dış politikada önemli adımlar atmış ve saltanatı kaldırmıştır.

2. Müdafaya-yı Hukuktan Halk Fırkasına

İkinci Meşrutiyet döneminin siyasî fırka ve cemiyetleri içinde yer alanlar olduğu gibi ilk kez milletvekili olup ta siyasî hayata başlayan ve farklı sosyo-ekonomik tabandan gelen milletvekillerinin oluşturduğu I.TBMM'i, Millî Mücadele'yi gerçekleştirmiştir. Bu mücadele sırasında zaman zaman hizipsel nitelikte bazı ayrılımlar da yaşanmıştır. Bu ayrılımları önlemek üzere Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs 1921'de Anadolu ve Rumeli Müdafaya-yı Hukuk Grubu'nu oluşturarak⁴⁷ Meclisin birliğini sağlamıştır. Ancak başlıca iki karşıt grupta toplanan görüş ayrılıkları devam ettiği gibi, bu kez Müdafaya-yı Hukuk Grubu'nun kendi içinde Birinci ve İkinci Grup şeklinde ayrılımlar olmuştur. Hükümete iyi çalışması için Mecliste destek verenler Birinci Grup olarak nitelendirilmişler, bu grubun dışında bırakılmış ya da kalmış öteki milletvekilleri de İkinci Grup⁴⁸ ola-

46 Şeref Gözübüyük, a.g.e., s.111.

47 Nutuk, s.405. ; I. TBMM'deki Gruplar için bkz. İ.Güneş, a.g.e.; Mete Tuncay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması: 1923 - 1931, Yurt Yayınları, Ankara 1995; Samet Ağaoğlu, Kuvay-ı Milliye Ruhu, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981; Ahmet Demirel, Birinci Mecliste Muhalefet İkinci Grup, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

48 120 civarında üyeye sahip olduğu sanılan İkinci Grubun resmen ne zaman kurulduğu bilinmemekle birlikte, Başkumandanlık Kanununun üçüncü kez uzatılması görüşmeleri sırasında (4 Mayıs 1922) vucut bulduğu tahmin edilmektedir. Bkz.Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952, İstanbul 1952.s.537.

rak bir araya gelmişler ve meclisin ilk muhalefetine oluşturmuşlardır.⁴⁹ Meclis içerisinde 262 üyeye sahip bir iktidar partisi olarak çalışan Birinci Grup, İkinci Gruba göre daha lâik ve devletçi bir yol izlemiştir.⁵⁰

TBMM’de görülen bu muhalefet hareketinin genel bir değerlendirilmesi yapılacak olunursa; Gruplaşmaların varlığına ve hükümet karşısında muhalifleri bir araya toplama girişimlerine karşın, geçek anlamda plân ve programa dayalı örgütlenmiş bir muhalefet yapılmamıştır. Dolayısıyla muhalefet genelde çeşitli konulardaki itirazlarını ortaya koyan farklı görüşteki muhaliflerin bireysel faaliyetleriyle sınırlı kalmıştır. Hilâfet ve saltanatın korunması, Mecliste hükümetin görev ve yetkilerinin sınırları gibi temel konularda belli ölçüde bir odaklaşma görülmüştür. Nihayet Mecliste muhalefeti oluşturan İkinci Grup, Meclisin ikinci dönemi için yapılan seçimlerden sonra, yeni Meclisin Birinci Grup üyelerinden seçilmesi sonucunda tasfiye olmuştur.⁵¹ Meclis, 1 Nisan 1923’de seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923’te dokuz ana prensibe dayanan bir seçim beyannamesi yayınlamıştır. Bu beyannamede Birinci Grubun Halk Fırkasına dönüştürüleceğini de açıklamıştır.⁵² Atatürk “Dokuz ilke ve Partimizin ilk programı” ifadesi ile bu durumu Nutuk’da şöyle açıklamıştır:

“Gerek bazı kimselerden aldığım yazılı düşüncelerden ve gerek halk ile yaptığım görüşmelerden çok yararlandım. Sonunda 8 Nisan tarihinde görüşlerimi dokuz ilke halinde tespit ettim. İkinci Büyük Millet Meclisi’nin seçimi sırasında yayınlayarak ilân ettiğim bu program partimizin kuruluşunun temeli olmuştur.”⁵³ Nihayetinde 1923 seçimleri yapılmış ve

49 Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkiler (1924-1930)*, Ankara 1972. s.227; Ahmet Demirel, *a.g.e.*

50 Tunaya, *a.g.e.*, s.234-235

51 Nükhet Turgut, *a.g.m.*, s.432.; *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2002.s.22-23.

52 Tunaya, *a.g.e.* , s.559.

53 Kemal Atatürk, *Nutuk*, s.485-486.; Dokuz umde için bkz: Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1999.; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, AAM Yayını, Ankara 2000.s.419.; Tunaya, *a.g.e.*, s.580.

seçim çevrelerinden gelen Müdafayı Hukuk Milletvekilleri 7 Ağustos günü Mustafa Kemal'in başkanlığında toplanmışlardır. Bu toplantılar, çeşitli aralıklarla bir ay sürmüştür. Seçimlerden önce hazırlanan dokuz umde esas olmak üzere yapılan tüzük 9 Eylül günü kabul edilmiştir.⁵⁴ Aynı gün oybirliği ile aldığı karar gereği Anadolu ve Rumeli Müdafa-yı Hukuk Cemiyeti'nin Halk Fırkasına dönüştürüldüğü ilân edilmiştir.⁵⁵

Halk Fırkası kurulduktan sonra 104 maddeden oluşan bir tüzük yayınlanmıştır. Bu tüzüğün ikinci maddesinde "Halk Fırkası nazarında halk kavramı herhangi bir sınıfa ait değildir. Nazarında mutlak kabul edilen bütün fertler halktandır. Halkçılar hiçbir ailenin hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin ayrıcalıklı olmasını kabul etmeyen ve kanunları vaznetmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir. 3.maddesinde Halk Fırkasının her türlü ve hariçten gelip türlü tabiiyet ve her şeyi kabul eden her fert dahil olabilir" açıklamalarının halkçılık ilkesinin; demokrasiye ait katılımcı hür iradenin topluma yerleşmesi arzusunun önemli bir göstergesidir.⁵⁶ Bir yıl sonra 10 Kasım 1924'de de verilen bir karar ile adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak ilân etmiştir.⁵⁷ Mustafa Kemal Cumhurbaşkanı seçildiğinden, 19 Kasım 1923'te bir yazı ile Halk Fırkası başkanlık görevini işlerinin çokluğu nedeniyle yapamayacağını açıklamıştır.⁵⁸

CHF belirlenen program dahilinde, inkılabın yürüyüşü ve gelişmesiyle birlikte kendi yapısında ve programında çeşitli değişimler geçirmiştir. Prensipler sürekli değişen ihtiyaçlara ve durumlara göre işlemiş ve ye-

54 Kuruluş dilekçesi için bkz. Bila, a.g.e., s.40-41.

55 Tunaya, a.g.e., s.419. CHF'nin 1935'de yapılan 4.Büyük Kongresinde kabul edilen Tüzüğün birinci maddesi ile Cumhuriyet Halk Partisine dönüştürülmüştür. Bkz.Tunaya, a.g.e., s.560.

56 *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, s.419.; Nizamnamenin ayrıntıları için bkz. Bila, a.g.e., s.41-43; *Aydın Tarihi*, "Halk Fırkası Nizamnamesi" C.I, No: 1, 1923.s.78.; Furuzan Hüsvrev Tokin, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişimi*, Ekim Bas., İstanbul 1965.s.68.

57 Tokin, a.g.e., s.68.

58 Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1991.s.553.; Tunaya, a.g.e., s.583.

nilenmiştir. Demokratik bir sistemi hazırlamak, bunun için gerekli ortamı yaratmak ve tüm ulusu temsil etmek asıl amaç olarak benimsenmiştir. Devletin kurtarıcısı olarak ortaya çıkan Halk Fırkası, kurmuş olduğu bu cumhuriyetin bekçisi rolünü de üstlenmiştir. Atatürk bir konuşmasında sınıflar üzerinde durarak, başka ülkelerdeki farklı sınıfların ve dolayısıyla bunların çıkarlarını temsil eden farklı partilerin varlığına işaret etmiş ve Türkiye’de bu tür bir partileşmeye yol açacak sınıfların bulunmadığını, Halk Fırkasının toplumun yalnızca belli bir kesiminin değil tüm ulusun temsilcisi olduğunu vurgulamıştır.⁵⁹

Halk Fırkasının siyasî sürece hakim olan bu yapısı ve politikası karşısında, bir muhalefet partisinin bulunmayışı doğaldır. Ancak bu bulunmayış hukuksal bir yasaklamaya dayanmamıştır. Bu nedendir ki muhalefet partisinin kurulması yolunda denemelere kolayca girilecektir.

3. Çağdaş Bir Yönetim Oluşturmaya Yönelik Atılımlar

II. Meclis yapılan yeni seçimler sonucunda 11 Ağustos 1923 tarihinde toplanarak göreve başlamıştır. Türk ulusunun dört yıl mücadelesini verdiği Millî Mücadele 24 Temmuz 1923’de Lozan Antlaşması’nın imzalanması ile sona erince TBMM görevini başarı ile tamamlamıştır. Lozan Antlaşması bu meclis döneminde 23 Ağustos 1923’de onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bundan sonra yeni idarenin adının konması ve askerî alanda kazanılan başarının siyasî ve sosyal başarılarla bütünleştirilmesi gerekmiştir. Bunun ilk adımı 29 Ekim 1923’de Cumhuriyetin ilânı ile sağlanmıştır. Daha sonra devletin gereksinmelerine cevap verecek ve toplumu yönlendirecek yeni bir anayasa yapılması bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır. İkinci dönem TBMM yeni rejimin anayasasını kabul etmeden önce üç önemli yasa çıkarmıştır. Bunlardan biri; askerlikle milletvekilliğinin aynı kişide birleşemeyeceğine, ikincisi; Eğitim Sisteminde lâikliği ve Öğretim Birliğini esas alan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile tüm okulların Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmasına ve üçüncüsü de; hilâfetin kaldırılmasına ilişkin yasalardır.

⁵⁹ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, II.Kısım, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1997.s.101.

Daha sonra 20 Nisan 1924 günü altı bölüm 105 maddeden oluşan yeni Anayasa TBMM'de kabul edilmiştir. Bu anayasa, bazı değişikliklerle 1961 anayasası yapıncaya kadar yürürlükte kalmış olmakla birlikte çağın en ileri devlet yapısını ve özgürlükler sistemini benimseyen niteliktedir. Örneğin üçüncü maddesinde devletin temel niteliği, "Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir" şeklinde belirlenmiştir. Yine bazı önemli maddelerinde şu unsurlara yer verilmiştir. Meclis Cumhurbaşkanı'nı, Cumhurbaşkanı da hükümeti seçecektir. Hükümet üzerinde Meclisin tam denetim hakkı olacaktır. Kuvvetler ayrımı ilkesi kabul edilmekte, yargı bağımsız olmaktadır. Seçimler 4 yılda bir yapılacaktır. Hükümet veya milletvekilleri yasa teklifinde bulunabileceklerdir. Milletvekillerinin Meclisteki konuşmaları nedeniyle dokunulmazlıkları olacaktır. Başka nedenlerle de yargılanmaları Meclis Genel Kurulunun kararına bağlı olacaktır. Mahkeme kararlarına Meclis veya Bakanlar Kurulu karşılamaz, bu kararları değiştiremez.

Bu maddeler devletin niteliklerini tanımlamaktadır. Anayasanın 68.maddesi ise özgürlüklerle ilgilidir. Buna göre "Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her türlü tasarrufta bulunmaktır. Herkesin yasalar önünde eşit olduğu, vicdan, düşünce, konuşma, yayında bulunma, seyahat, mülk edinme, toplanma, dernek ve şirket kurmanın herkesin doğal hakkı olduğu belirtilmektedir.

Anayasanın en önemli maddesi 88.maddesidir. Bu madde ile Türklerin kimliği tarif edilmiştir. Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk sayılmaktadır.

Uygulamada 1924 Anayasası çok farklı siyasal ortamlarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'ye hem tek partili hemde çok partili dönemde hizmet etmiştir.⁶⁰

60 Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.38-39. 1924 Anayasası ile ilgili olarak bkz.A.Ş.Gözübüyük, - Z. Zengin, **1924 Anayasası Hakkında Meclis Görüşmeleri**, A.Ü. SBF Yayınları, 1957; Bülent Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri**, Afa Yayıncılık, İstanbul 1996; T.Timur, **Türk Devrimi, Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli**, A.Ü. SBF Yayınları, 1968; A. Şeref. Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, Turhan Kitabevi, Ankara 1997; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002.

Bundan sonra ülkeyi sosyal ve siyasal alanda güçlendirmek için atımlara girişilmiştir. Amaç toplumu lâikleştirmek ve çağdaştırmaktır. 1924'de şeyhüslamlık müessesesi ile Dini İşler ve Vakıflar Bakanlığı kaldırılmıştır. Onların yerine Diyanet İşleri Müdürlüğü ve Evkaf Umum Müdürlüğü kurulmuştur. Eylül 1925'te türbeler ve tekkeler kapatılmıştır. Yine aynı yıl Kasım ayında Fes giyilmesi yasaklanmıştır. 1926 yılı başında miladi takvim ve Batı'da uygulanan saat esası kabul edilmiştir. Aynı yıl 17 Şubat 1926'da İsviçre Medenî Kanunu ile İtalyan Ceza Kanunu esas alınarak büyük bir hukuk reformu yapılmıştır.⁶¹ 1928 yılında alfabe değiştirilerek, Arap harfleri yerine Lâtin harfleri kabul edilmiştir. Eski rejimin efendi, paşa gibi tabirleri kaldırılmıştır. Yine 1928'de "Devletin Dininin İslâm Dini" olduğuna ilişkin hüküm Anayasa'dan çıkartılmıştır. Cumhurbaşkanı ve Milletvekili andındaki "Vallahi" sözcüğünün yerine "Namusum Üzerine Söz Veririm" ibaresi eklenmiştir. TBMM'nin görevleri arasında sayılan "Şeri Hükümlerin Yerine Getirilmesi" ibaresi kaldırılmıştır.⁶² 5 Aralık 1934 yılında Anayasada değişiklik yapılarak kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu gelişme Türk demokrasi tarihinde bir dönüm noktası olmuştur. O tarihlerde birçok Batılı ülkede henüz kadınlara oy hakkı tanınmamıştır.⁶³ Cumhuriyetin lâiklik ilkesi doğrultusunda 21 Haziran 1934'de Soyadı Kanunu çıkartılmıştır. Her Türk vatandaşının soyadı kullanmasını zorunlu hale getiren kanun, 6 aylık bir geçiş sürecinden sonra 24 Aralık 1934'de yürürlüğe girmiştir. Yine 1937 yılında CHP'nin Altı Umde-si anayasaya konularak devletin nitelikleri haline getirilmiştir.

61 Medenî Kanun ile dine dayalı hukuk, yerini lâik ve çağdaş bir hukuk sistemine bıraktı. Böylece Türk vatandaşlarının arasında ırk, din, cins, mezhep ayrımının olması engellenmiştir. Tekeşlilik, boşanma, velâyet, kanunî mirasçılık gibi kavramlarda kadın-erkek eşitliği benimsenmiştir. Kadına her alanda ekonomik hayata katılma hakkı verilirken, medenî nikah ve hakim kararıyla boşanma ilkeleri getirilmiştir. Ayrıca vesayet, vasiyet, mülkiyet gibi kurumlar modern bir anlayışla düzenlenmiştir. İsviçre Medenî Kanunu'nun rüşt ve evlenme yaşı gibi bazı hükümleri Türk toplumuna uygun biçimde değiştirilmiştir. **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, s.81.

62 **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, s.39.

63 Bu düzenleme ile artık 22 yaşını bitiren her Türk kadını erkeklerle birlikte seçmen olabilecek, 30 yaşını bitirenlerde milletvekili seçilebileceklerdir. Nitekim bu tarihten sonra Şubat 1935'te yapılan seçimler sonucunda TBMM'ye 18 Kadın milletvekili seçilmiştir. **Cumhuriyet Ansiklopedisi**, s.228.

Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de demokrasi adım adım gelişecek, bazen güçlükler olacak ve geri adımlar atılabilecektir. Ancak zaman içinde Atatürk'ün daha o günlerde çizdiği çağdaş, uygar, akılcı ve ulusal iradeye dayalı yol üzerinde ilerleyecektir.

4. İlk Çok Partili Sistem Denemesi: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı ve Mustafa Kemal Paşanın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra, 30 Ekim'de İsmet Paşa ilk cumhuriyet hükümetini kurmakla görevlendirilmiştir.

İlk cumhuriyet hükümeti 1924 yılına önemli problemlerle girmiştir. Musul'un statüsünün belirlenmesiyle ilgili olarak İngilizlerle, mübadele konusunda Yunanlılarla anlaşmazlık devam etmektedir. Öte yandan Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun yeniden düzenlenmesi görüşmeleri sırasında Mecliste yoğun tartışmalar yaşanmış, Halk Fırkası içinde bir muhalefet ortaya çıkmış ve giderek kuvvet kazanmıştır.⁶⁴ Daha sonraki günlerde bu muhalefet hareketi partiden istifalar şekline dönüşmüştür. Nihayet ayrılanlar yeni bir parti kurmuşlardır. Bu yeni parti cumhuriyet döneminin ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır.⁶⁵ Partiyi kuranlar, 17 Kasım 1924'te, partinin tüzüğünü, kurucular listesini ve kuruluş beyannamesini⁶⁶ Dahiliye Vekâletine vererek, yasal işlemleri tamamlamışlardır.⁶⁷

64 TBMM'nin altı aylık tatilden sonra, 18 Ekim 1924'te toplanması ve burada muhaliflerin verdikleri önergelerle hükümeti sıkıştırmalarıyla ilgili olarak bkz. **TBMM ZC II. Devre C.9**, Ankara 1975.s.26-73 vd.

65 Tunaya, **Siyasi Partiler**, s. 621.

66 Partinin beyannamesi, programı, Nizamnamesi, ile ilgili olarak bkz. Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkçesi, Gül Çağla Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992.s.167-182.

67 Partinin kurucuları arasında Kazım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Cafer Tayyar, Rüştü Paşalarla Rauf, Dr.Adnan (Adıvar), Feridun Fikri, Halis Turgut gibi önemli kişiler bulunmaktadır. Partiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Yeşil, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Cedit Neş., Ank. 2002; Erik Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, Türkçesi Gül Çağla Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992; Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II.Kısım, Do-

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Meclis içinde bir muhalefet partisi olarak doğmuştur. Ali Fuat Paşaya göre amaç, iktidara gelmek değil, Cumhuriyet Halk Fırkasına muhalefet etmektir.⁶⁸ Partinin programında demokratik, liberal, düşünce ve inanca saygılı olunacağı öncelikle belirtilerek, diğer önemli görülen prensipleri şu şekilde sıralanmıştır: Tek dereceli seçim sistemi, anayasanın milletten vekâlet alınmadan değiştirilmeyeceği, Cumhurbaşkanı seçilince mebusluk sıfatının düşeceği, idarî yönden adem-i merkezîyetçilik, milletten izin alınmadan yeni inkılâp yapılmayacağı öngörülmüştür.⁶⁹ Demokratik bir açılımı öngören fakat ülkenin o günkü şartlarıyla bağdaşmadığı açık olan bu prensipler, partiyi bir anda inkılâp karşıtlarının ve dine dayalı devlet düzeni yanlılarının sığınağı haline getirmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurucuları böyle bir amaç gözetmemiş olmakla birlikte, siyasî ve sosyal çalkantılar partiyi bu noktaya sürüklemiş, bu da partinin sonunu hazırlamıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurulması ile Türkiye Cumhuriyetinde ilk kez çok partili parlamenter sisteme geçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa "Times Gazetesi" İstanbul muhabirinin yazılı sorularına 11 Aralık 1924'te verdiği cevapta: "Hakimiyeti milliye esasına dayanan ve bilhassa cumhuriyet idaresine malik bulunan memleketlerde siyasî partilerin mevcudiyeti tabiidir. Türkiye Cumhuriyetinde de birbirini denetleyen partilerin doğacağına şüphe yoktur"⁷⁰ demek suretiyle böyle bir girişimi doğal, son derece de olumlu ve Cumhuriyet rejiminin gereği olarak karşıladığını ifade etmiştir.

Doğuda Şeyh Sait isyanı nedeniyle Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun 1. maddesine bir ekleme yapılmış, Hükümete, 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükun Kanunu ile isyana, ülkenin sosyal düzenini, huzurunu,

ğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960; Rauf Orbay, **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, Yakın Tarihimiz Dergisi, Sayı: 1-52, 1962-1963; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, İstanbul 1984.

68 Cebesoy, **Siyasi Hatıralar II**, s.110.

69 Cebesoy, **Siyasi Hatıralar II**, s.112-113; Beyanname ve program için bkz. Tunaya, **a.g.e.**, s.615-620.

70 Atatürk'ün **Söylev ve Demeçleri III**, s.77.

iç güvenliğini bozmaya yönelik her türlü kuruluşu, girişimi ve yayını Cumhurbaşkanı'nın onayı ile yasaklama yetkisi verilmiş,⁷¹ biri Ankara'da, diğeri isyan bölgesinde faaliyet gösterecek olan iki İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. Şark İstiklâl Mahkemesi 25 Mayıs 1925'te kendi bölgesindeki bütün Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası faaliyetlerini durdurmuştur. Ankara İstiklâl Mahkemesi de dini siyasete alet ettikleri gerekçeyle partinin bazı mensuplarını yargılayarak çeşitli cezalara çarptırılmış, parti programındaki "düşünce ve inanca saygılı" olmak prensibiyle "gericiliğin kışkırtıldığını kabul ederek gereğinin yapılmasını hükümetin dikkatine" sunmuştur.⁷² Hükümet de Takrir-i Sükun Kanunu'nun 1. maddesine dayanarak 3 Haziran 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kapatma kararını almıştır.⁷³ Yeni partinin siyasî varlığı çok kısa, ancak altı buçuk ay kadar sürmüştür. Bu süre içerisinde son derece sınırlı faaliyette bulunabilmiş, mecliste bazı konular hakkında açıklama istemiş, 1925 bütçesi görüşmelerinde düşüncelerini dile getirmiş, âşarın kaldırılmasını kabul etmiş, Ankara İstiklâl Mahkemesine idam yetkisi verilmesi hakkındaki kanunun aleyhinde bulunmuş ve Cumhuriyet Halk Fırkasını ara seçimlerde baskı yapmakla suçlamıştır.⁷⁴ Meclis dışında ise milletvekili ara seçimlerine katılmış, fakat her yerde aday gösteremediği gibi gösterdiği adaylar da başarılı olamamışlardır. Bundan sonra 1930'lu yıllara kadar yeni örgütlenmeler olmamıştır.

5. İkinci Çok Partili Sistem Denemesi :Serbest Cumhuriyet Fırkası

1929 yılında başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ekonomik bunalım Türkiye'de de etkisini göstermiştir. Buna bağlı olarak halkın

71 Bekir Sıtkı Yalçın-İsmet Gönülal, *Atatürk İnkılabı*, Ankara 1984, s.467-470.

72 Mete Tunçay, a.g.e., s.147; Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri 1923-1927*, Ankara 1982, s.229-241.

73 Erik Zürcher, a.g.e., 120. ;Partinin kapatılması ile ilgili hükümet kararı için bkz. Tunaya, *Siyasi Partiler*, s.621-622.; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yayını, Ankara 1984. s.265.

74 Tunaya, *Siyasi Partiler*, s. 610.

çektığı yoksulluk ve sıkıntı artmaya başlamıştır. Bu durum tek parti yönetiminin sıkıntılarını da ortaya çıkarmıştır. Çünkü Hükümet denetlenmeli, yeni düşünceler, imkânlar aranıp bulunmalı ve bu sıkıntılar atlattırılmalıdır. Ayrıca Milletler Cemiyetine girme isteği ve teşebbüsü, Batılı devletlerdeki demokratik rejimin faydalarına ve gereğine inanan Atatürk'ü yeni girişimlerde bulunmaya sevk etmiştir. Bu maksatla yine CHP'nin ileri gelenlerinden ve o ana kadar hükümet düzeyinde bakanlık ve Başbakanlık gibi görevler yapmış olan ve o esnada Paris Büyükelçiliği görevinde bulunan Fethi Bey ile yeni bir parti kurulması için temasa geçmiştir.⁷⁵ 9 Ağustos 1930'da Atatürk'e bir parti kurma isteğini ve kurulacak partinin ana özelliklerini, başlıca prensiplerini açıklayan bir mektup yazmış, Atatürk de Fethi Beyin mektubuna 11 Ağustos'ta verdiği cevapta, "... görüyorum ki lâik Cumhuriyet esasında beraberiz. Zaten benim siyasî hayatta bir taraflı olarak daima aradığım ve arayacağım temel budur"⁷⁶ demek suretiyle memnuniyetini bildirmiştir. Bir gün sonra, 12 Ağustos 1930'da İstanbul'da Fethi Beyin başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuş,⁷⁷ Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden bazı mebuslar Serbest Cumhuriyet Fırkasına katılmışlar ve onun yetkili kurullarında görev almışlardır.⁷⁸ Bu suretle yeni parti, Mecliste temsil edilme imkânına kavuşmuştur. Yeni parti kısa sürede büyük ilgi uyandırmıştır. Bu ortamda 1930 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasının katılımı ile ülkede belediye seçimleri yapılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası belediye seçimlerinde yolsuzluk yapıldığına dair,

75 Mustafa Kemal ile Fethi Okyar'ın temasları için bkz. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul 1982.s.29-40.

76 Atatürk'ün *Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri IV*, Ankara 1991, s.599.Tunaya, *Siyasi Partiler*, s.631 - 633.

77 *Türk Parlamento Tarihi; TBMM III. Dönem, C. II, Haz. TBMM Araştırma Grubu*, Ankara 1995.s.346.;Bernard Lewis, a.g.e., s.279; Ayrıca bkz.Fethi Okyar, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?*, İstanbul 1987; Aynı yazarın, *Üç Devirde Bir Adam*, Haz.Cemal Kutay, Atatürk'ün 100. Doğum Yılı Yayınları, İstanbul 1980; Ahmet Ağa-oğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, Baha Matbaası, İstanbul 1969.

78 Kurucu mebusların özgeçmişleri, siyasî düşünceleri ve eğilimleri ve Atatürk'e yakınlığına ilişkin bkz. Çetin Yetkin, a.g.e., 41-65.

İçişleri Bakanlığı hakkında TBMM Başkanlığına bir gensoru önergesi vermiş ve bu gensoru önergesi 15 Kasım 1930'da Mecliste görüşülmüştür. Görüşmeler sırasında çok sert tartışmalar cereyan etmiş, muhalefet, kanunsuz işlemler yaptığı ve baskıcı yöntemler uyguladığı iddiasıyla iktidarı sorumlu tutmuş, iktidar partisi de muhalefeti suçlamıştır.⁷⁹ Daha sonra tartışmalar kişiselleşme boyutuna ulaşmış, konunun özü kaybolmuştur. Meclisin üzerine ağır mücadele havası çökmüştür. Meclisteki görüşmeler⁸⁰ esnasında iktidar partisi milletvekillerinin tutum ve davranışlarından rahatsız olan Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da İçişleri Bakanlığına gönderdiği yazıda, partisinin “gelecekte Gazi Hazretleriyle siyasî sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde kalabileceği” ni bu durumdaki bir siyasî teşekkülün varlığını parti başkanı sıfatıyla koruyup sürdürmesini imkânsız bulduğunu belirterek Serbest Cumhuriyet Fırkasının kapanmasına karar verdiğini ve bu kararı bütün parti kuruluşlarına tebliğ ettiğini bildirmiştir⁸¹.

Serbest Cumhuriyet Fırkası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi Meclis içerisinde doğan, Meclis içinde ve dışında sınırlı faaliyetlerde bulunabilen bir muhalefet partisi olarak kalmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasından farkı, kurucularının Atatürk'e karşı değil onun yakın arkadaşları olmalarıdır. İkinci olarak bu parti, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası gibi, hükümet tarafından kapatılmamış, kendisini fesih kararı almıştır. Terakkiperverlerin bir muhalefet partisi olarak siyasette tutunma isteğine karşılık, onlar iktidara gelmeyi amaçlamışlardır. Bu da Cumhuriyet Halk Fırkasının kökleşmiş varlığına karşı atılmış cesaretli bir adım olmuştur. Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkasından ekonomik görüşleri ile ayrılarak, Cumhuriyet Halk Fırkasının ekonomide devletçi politikalarına karşı liberalizmi savunmuştur. Onun dışında prog-

79 Suçlamalar ve yanıtları için bkz. Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, Karacan Yayınları, 1982.s.197-199.

80 Görüşmeler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, XX-XXI, Devre 3, İçtima 3, Celse 1, s.39,47-49 ; Yetkin, a.g.e., s.193-204.

81 Tunaya, *Siyasi Partiler*, s.628,635.

ramında ve tüzüğünde⁸² Cumhuriyete, onun temel ilkelerine, milliyetçiliğe, lâikliğe, inkılâplara bağlı olduğu ayrıca bunların gelişmesine katkı sağlayacağı vurgulanmıştır.⁸³ Nitekim Serbest Cumhuriyet Fırkası da Terakkiperver Partinin akıbetine uğramıştır. Rejime muhalif güçlerin, şer odaklarının bu partiye girmesi ve onu bir kalkan olarak kullanmaya kalkışmaları engellenememiştir. Olayların kontrolden çıktığını hisseden Fethi Bey, partiyi kapatmak zorunda kalmıştır.⁸⁴ Böylece çok partili demokrasiye geçiş denemesinin ikincisi de benzer şekilde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu iki demokrasi denemesinin siyasal düzeyde başarısızlıkla sonuçlanmasına karşılık, toplumsal yapıda bir muhalefet partisi fikrine alışılmasını sağlama yönünden etkileri olmuştur.

6. Parti Devlet Bütünleşmesine Yöneliş

Bundan sonra iktidarın politikasında bazı değişikliklere gidilmiştir. Ekonomik açıdan Devletçilik politikası gündeme getirilirken; benimsenen Halkçılık ilkesi çerçevesinde girilen uygulamalarla da kitleleri kazanma, onlarla iletişim sağlama amacı güdülmüştür.⁸⁵ Bu bağlamda İlk olarak gerçekleştirilen inkılâpların halka daha iyi aktarılması için halkevleri kurulmuştur. CHP'nin 4.Büyük Kurultayında partinin yeni programı ve tüzüğü görüşülerek oybirliği ile kabul edilmiştir. Yeni programın başlangıç bölümünde "Partinin güttüğü bütün esaslar Kemalizm prensipleridir" denilerek Kemalizm resmi olarak ilk defa tanımlanmıştır. Programın üçüncü maddesinde, "Türkiye ulusçu, halkçı, devletçi, lâik ve devrimci bir cumhuriyettir" denilerek partinin özellikleri devletin özellikleri haline getirilmiştir. Yeni Tüzüğün 95.maddesinde, "Parti, kendi bağrından doğan

82 Partinin programı için bkz. *Türkiye'de Siyasi Dernekler II*, İçişleri Bakanlığı, Ankara 1950.s.77-84.; Mete Tuncay, a.g.e., s.318-405.; Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*, İstanbul 1982.s.253-265.; Fethi Okyar, a.g.e., s.476-477.

83 Tunaya, *Siyasi Partiler*, s.628.

84 Partinin kapatılış nedeniyle ilgili olarak bkz. Yetkin, a.g.e., s.227-240.

85 Nühket Turgut, a.g.m., s.443.; Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*, Altın Kitapları Yayınevi, 1983.s.31-132.

hükümet teşkilâtı ile kendi teşkilâtını birbirini tamamlayan bir birlik tanı" denilerek tek parti yönetiminin kurumsallaşması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Tüzüğe göre parti örgütü ile yönetim arasındaki ilişkiyi merkezde parti genel sekreteri ile bakanlar yada bunların adına yetkili olanlar, İllerde ise partinin İl Başkanları ile valiler kuracaklardır. Bir yıl sonra 18 Haziran 1936 tarihli genelge ile parti genel sekreterliği ile İçişleri Bakanlığı, İl Başkanlığı ile de valilik birleştirilmiştir.⁸⁶

Bu gelişmelerin partinin devlet mekanizmasına egemen olması biçiminde değil, ulus egemenliğinin ve devrimin yerleşmesinde büyük görevler üstlenmiş olan bürokrasinin partiyi denetim altına alması biçiminde değerlendirilmek daha gerçekçi bir yaklaşım olsa gerektir.⁸⁷

Ayrıca müstakil bir grup kurularak 1931'de 22 seçim bölgesinde 30 müstakil mebusluk, 1935'de ise 16 müstakil mebusluk bırakılarak başlatılan süreç ile hükümetin Meclis içerisinde kontrolü amaçlanmıştır.⁸⁸

C. Atatürk'ten Sonraki Gelişmeler

1. İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasındaki Gelişmeler

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938'de hayattan ayrılmasından bir gün sonra, Türkiye Cumhuriyetinin ikinci Cumhurbaşkanı olarak İsmet İnönü seçilmiştir. İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemi, Türk siyasî hayatında köklü değişikliklere sahne olmuştur. İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı adaylığı milletvekillerinin özgür iradeleri ile belirlenmiş ve oybirliği ile seçilmiştir. 26 Aralıkta Parti Genel Başkanını seçmek için toplanan Olağanüstü Kurultay da Genel Başkan seçilmesinin yanı sıra İnönü'ye Millî

86 Cumhuriyet Ansiklopedisi, s.241.Ayrıca bkz. Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s.128-154.

87 Şeref Gözübüyük, *Anayasa Hukuku*, s.119.

88 Mustafa Yılmaz, "Sened-i İttifaktan Demokrat Partiye Demokrasi İçin Atılan Adımlar" *Kök Araştırmaları*, Sayı : Ankara 1999. s.49.

Şef⁸⁹ unvanı verilmiştir. Buna göre parti tüzüğü'nün 3.maddesinde yapılan değişiklikle Atatürk Ebedî Şef, İnönü ise Millî Şef ve Değişmez Genel Başkan olarak ilân edilmiştir.⁹⁰

Bu durum tek parti döneminin ve İsmet Paşanın karakteristik sıfatı olan Millî Şef sözcüğü ile tarihsel bir kimlik kazanmıştır. İnönü'nün tek merkezli yönetimi bir yandan Millî Şef unvanıyla kurumlaştırılırken, öte yandan da parti-devlet özdeşliğini azaltmaya yönelik birtakım atılımlarda bulunulmuştur. Örneğin 29 Mayıs 1939'da toplanan CHP 5.Parti kurultayında Genel Sekreterin İçişleri Bakanı olması uygulaması kaldırılarak parti içerisinde "Müstakil Grup" adı altında örgütlenen 21 kişilik bir muhalefet grubu oluşturulmuştur.⁹¹ Aynı kurultayda köy öğretmen ve eğitimleriyle, köylerde tarım ve sağlık görevlisi olarak çalışacakları yetiştirmek amacıyla Köy Enstitülerinin kurulması kararı da alınmıştır. Mecliste 17 Nisan 1940'da kabul edilen Köy Enstitüsü Kanunu, CHP içinde sesiz bir muhalefetle karşılanmış ve önemli sayıda milletvekili oylamaya katılmamıştır. Kanunun oyladığı ilk günden başlayarak giderek ivmesi artan bir eleştiriyile yöneticileri ve eğitim programları solculukla suçlanan bu enstitüler, çok partili sisteme geçildikten sonra de muhalefetin yoğun eleştirilerine sahne olmuş ve aşama aşama kaldırılmıştır. Kurultaydan bir ay sonra valilerin aynı zamanda CHP İl Başkanı olmaları uygulamasına son veren bir kanun kabul edilmiştir.⁹²

Millî Şef döneminin büyük bir bölümü 1939-1945 arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı içinde geçmiştir. Türkiye savaşa girmemiş ancak savaşın yükünü önemli ölçüde üstlenmek zorunda kalmıştır. Örneğin

89 Millî Şef kavramı ve Türk siyasî hayatındaki yerine ilişkin bkz.Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s.157-173; Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.s.29-67; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasî Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisinin Mevkii*, 1965s.139;Mahmut Goloğlu, *Millî Şef Dönemi*, Ankara 1974.

90 Ş. Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, C.II, Remzi Kitabevi, s.37-39 ; Çetin Yetkin, a.g.e., s.160-161.

91 Çetin Yetkin, *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*, s.179-181.

92 *Thema Larousse*, s.238.

bu dönemde Millî Korunma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu gibi uygulamalar halkın genelinde ekonomik ve sosyal sıkıntılara ve mevcut iktidara karşı muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Bu da beraberinde bazı değişimleri getirmiştir. Örneğin Savaşın sonuna doğru basın üzerindeki baskı hafiflemeye ve ekonomik sıkıntılar gazetelerde işlenmeye başlamıştır. Cumhuriyet Halk Partisi içinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü, Hikmet Bayur gibi isimlerin uygulanan ekonomik politikalara yönelik eleştirileri ve olumsuz oy kullanmaları giderek yaygınlaşmıştır. Hükümet ve parti yönetiminde yapılan değişikliklerle tek parti sisteminin aynı katılıkla uygulanmasını isteyenlerin yerine daha ılımlı olanlar getirilmiştir.⁹³

Türkiye 1946 yılına kadar tek parti ile yönetilmiştir. Ancak bu rejim, totaliter ve dogmatik ideolojilere dayanan Faşist ve Komünist tek parti sistemlerinden temelde farklıdır. Türkiye'de bir tek parti olgusu mevcut olmuş, fakat tek parti sürekli ve arzulanır bir model olarak meşrulaştırılmamış; aksine, zorunluluklar sebebiyle başvuru ve zamanı geldiğinde yerini çoğulcu demokrasiye bırakacak olan geçici bir rejim olarak görülmüştür. Çok partili siyasal demokrasi, bu alanda yapılan denemelerinde gösterdiği gibi, erişilmesi gerekli bir ideal olarak korunmuştur.⁹⁴

Nihayet İkinci Dünya Savaşı, Batılı demokrasilerin üstünlüğü ve zaferiyle sonuçlanmış, totaliter devletler bu savaşta yenilmişlerdir. Bu gerçek demokrasinin gücünü kanıtlayan bir olgu olarak tek parti yönetimlerinin gözden düşmesine ve bir çok ülkede demokratik yönetime geçiş için bir itici güç olmuştur. Gerek bu gelinen yeni ortam, gerekse Sovyetler Birliği'nin Boğazlarla ilgili olarak Türkiye'ye nota vermesi, Türkiye'yi ABD'nin önderliğindeki Batı bloğuna yaklaştırmış, bu gelişme ise burada

93 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, Ankara 1974.s.137.

94 Ergün Özbudun, "Atatürk ve Demokrasi" *Atatürkçü Düşünce*, AAM Yayını, Ankara 1992.s.239.

geçerli olan demokratik rejimin alınmasını da beraberinde getirmiştir.⁹⁵ Nitekim o günlerde Çiftçi-yi Topraklandırma Kanunu Mecliste görüşülmeye başlamıştır. Burada ki tartışmalar sonucunda CHP içinde ortaya çıkan muhalefet tarafından 7 Haziran 1945'te Türkiye'de demokratik yöntemlerin daha geniş şekilde uygulamaya geçilmesi isteğini içeren "Dörtlü Takrir"⁹⁶ adıyla bilinen önerge verilmiştir. Önergenin CHP gurubunda 12 Haziran 1945 günü ret edilmesi⁹⁷ üzerine gelişen olaylar sonucunda söz konusu kişiler CHP'den uzaklaştırılmış ve ayrılmışlardır. Daha sonra Türk demokrasi tarihinde bir yenilik ve uygulama olarak 7 Ocak 1946'da Demokrat Partinin kurulmasıyla⁹⁸ yeni bir sürece girilmiştir.⁹⁹ Demokrat

95 Tek parti yönetiminin sona ermesine etki eden dış siyasal nedenlerle ilgili olarak bkz. Haluk Ülman, *İkinci Cihan Savaşı'nın Başından Turuman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*, A.Ü. SBF Yayını, Ankara 1961; Eweisband, *İkinci Dünya Savaşı'nda İnönü'nün Dış Politikası*, Çev. M.Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1974; Selim Deringil, *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994; Yusuf Sarunay, *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve NATO'ya Girişi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1992; Necdet Ekinçi, *Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 1997.

96 İlerde Demokrat Partinin kurucuları olarak anılacak olan İzmir Milletvekili Celal Bayar, Aydın Milletvekili Adnan Menderes, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve İçel Milletvekili Refik Koraltan tarafından verilmiştir. Buna Dörtlü Takrir denmesinin nedeni dört milletvekili tarafından imzalanak verilmesinden dolayıdır. Dörtlü Takrir'in tam metni için bkz.Mahmut Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, s.365-369 ; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 4.Kitap, s.303-305 ; Fahir Giritlioğlu, *Türk Siyasi Tarihinde CHP'nin Mevkii*, C.1, İstanbul 1965.s.169-172 ; Tekin Erer, *Türkiye'de Parti Kavgaaları*, Tekin yayınevi, İstanbul 1966.s.73-74.

97 Bununla ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, s.84;

98 Partinin kuruluşundan önce Bayar parti programını İnönü'ye götürerek onun onayını almıştır. Demokrat Partinin kuruluş CHP yanlısı basın organlarında sevinçle karşılanmış ve istenilen tipte bir parti kurulmuş olmasından duyulan rahatlık dile getirilmiştir. Bu durum muvazaa iddialarına yol açmış tır. Bkz. Ersin Kalaycıoğlu - Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2000. s. 211. Demokrat Parti ile ilgili olarak bkz. Mahmut Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş (1946-1950)*, Kaynak Yay., İstanbul 1982; Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı (1889-1960)*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1968; Samet Ağaoglu, *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri -Bir Soru-*, Baha Matbası, İstanbul 1969; Cem Eroğlu, *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1960; Ahmet Yeşil, *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1988; Muzaffer Sencer, *Türkiye'de Siyasi Partililerin Sosyal Temelleri*, Geçiş yayınları, İstanbul 1971; Celal Bayar, *Başvekilim Adnan Menderes*, (Haz. İsmet Bozdağ), İstan-

Parti iktidara yönelik eleştirilerini ve kendi görüşlerini Meclis içinde ve dışındaki faaliyetleriyle kamuoyuna duyurmaya özen göstermiştir. Yurt çapında giriştiği geniş örgütlenme çabası dışında, mitingler ve basın aracılığıyla halkla iletişim kurmak yoluna gitmiştir. Bu yüz yüze temas, halkın şimdiye dek karşılaşmadığı bir yöntem olarak, onun desteğini kazanmada oldukça etkili olmuştur.¹⁰⁰ Halka tercih imkânı verecek yeni bir partinin kurulmuş olması 27 yıllık iktidarın arkasından Cumhuriyet Halk Partisine kendisini yeniden değerlendirme gereğini hissettirmiştir. Partilerin demokrasinin vazgeçilmez kurumların başında gelişimin önemi, halkın istek ve beklentilerinin yönetimi ve uygulamalarını etkilemesi, hatta yönlendirmesi esası böylelikle ortaya çıkmıştır.¹⁰¹ Nitekim 10 Mayıs 1946 tarihinde olağanüstü kongrede ve 3-14 Kasım 1947'de gerçekleştirilen 7.Büyük Kongrede bir çok önemli büyük değişikliklere gidilmiştir.¹⁰² Örneğin Cumhuriyet Halk Partisinde İnönü'ye verilen "Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan" unvanı kaldırılmıştır. Parti Başkanın parti kongresinde seçilmesi esası kabul edilmiş, bölge ve sınıf esasına göre parti kurmayı yasaklayan tüzük maddesi iptal edilmiştir.¹⁰³ Bunların dışında tek dereceli seçim sistemi, Üniversitelere idarî özerklik verilmesi kabul edilmiş, Basın Yasası nispeten daha liberal hale getirilmiştir. Bu ortamda 21 Tem-

bul ty. Ayrıca Demokrat Partinin programı için bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı: 146 (Ocak 1946), s. 8; Taner Timur, **a.g.e.**, s. 29; Tarık Zafer Tunaya, **a.g.e.**, s. 662.

99 Çok partili sisteme geçiş aşlında Demokrat Parti den önce 18 Temmuz 1945'te kuruluşuna izin verilen Milli Kalkınma Partisi ile olmuştur. Siyasî hayatta tecrübesi olmayan kişilerce kurulmuş olması ve kurucularının derin fikir ve görüş ayrılıkları içinde bulunmaları, bu partinin beklenen ve özlenen muhalefet partisi olmadığı gerçeğini ortaya koyacaktır. Demokrat Partinin kurularak Türk demokrasi hayatında yerini almasıyla bu partinin önemi kaybolmaya başlayacaktır. Ayrıntılar için bkz. Goloğlu, **Milli Şef Dönemi**, s.402; Burçak, **a.g.e.**, s.49; **Türkiye'de Siyasi Dernekler II**, İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1950.s.109; Tunaya, **a.g.e.**, s.638-649. vd.

100 Nühket Turgut, **a.g.m.**, s.444.

101 **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s.544.

102 Kongre ile ilgili olarak bkz. M.Goloğlu, **a.g.e.**, s.189; Taner Timur, **a.g.e.**, s.61 vd.

103 Metin Toker, **Tek Partiden Çok Partiye**, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 125-128.

muz 1946'de ilk çok partili seçimler yapılmıştır. Cumhuriyet Halk Partisinin üstünlüğüne karşın Demokrat Parti 65, Bağımsızlar 7 üyelik kazanmışlardır. Seçimler sonrasında iktidar-muhalefet arasında ilişkiler karşılıklı suçlamalar nedeniyle iyice gerginleşmiştir. Bu ortamda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü gerginliği gidermek için 12 Temmuz 1947'de bir beyanname yayınlamıştır.¹⁰⁴ Bu gelişmeler Cumhuriyet Halk Partisinin kendisini yenileme çabalarına hız katmıştır. Nitekim 3-14 Kasım 1947 tarihinde yapılan 7.Kongrede CHP ideolojisini oluşturan altı ilkeyi yeniden yorumlama ihtiyacı hissetmiştir. Delegeler parti üst yönetimini halktan habersiz ve kopuk olduğunu ileri sürerek eleştirmişlerdir. Ayrıca parti meclisi üyelerinin bütün partililer tarafından seçilmesi, Genel Sekreterin Parti Meclisi tarafından belirlenmesi, milletvekili adaylarının yarıdan fazlasının mahallî parti teşkilâtları tarafından belirlenmesi ilkesinin kabulü,¹⁰⁵ demokratikleşme yolunda atılan adımlar olmuştur. Siyal yapıda ise bazı kanunların demokratik nitelik taşımayan hükümleri kaldırılmıştır. Gizli oy, açık tasnif, yargı denetimi gibi ilkeleri içeren Yeni Seçim Yasası'nın kabulünden sonra 14 Mayıs 1950'de çok partili sisteme geçişin en önemli dönemeci olan milletvekili genel seçimleri yapılmıştır. Türk ulusu verdiği oylar ile iktidarı değiştirmiştir.

1950 döneminde Demokrat Partinin üstün bir çoğunluk elde etmesiyle Türkiye'de Demokratik sistem tam bir işlerlik kazanmıştır. İktidar seçimler sonucunda ve barışçıl bir yöntemle değişmiştir. Buna karşın demokratik rekabetin nasıl yürütüleceğine, muhalefet-iktidar ilişkilerinin nasıl düzenleneceğine, muhalefete karşı iktidarın nasıl davranacağına ilişkin ortak anlayışlar ve davranış kuralları henüz gelişmediğinden Demok-

104 Cumhurbaşkanı İsmet İnönü bu bildiri ile iktidar ile muhaleft arasında diyalog kurmayı, uzlaşma sağlamayı amaçladığını açıklamıştır. Bu bildinin içeriği kısaca; Çok partili sistemde Cumhurbaşkanının politika üstü bulunması ve her iki partiye karşı eşit ödevlerle, partizan olmayan bir devlet başkanı olması gerektiğine işaret etmiştir. Bkz. Levis, a.g.e., s.306;Cezmi Eraslan "Türkiye'de Çok Partili Sistemin Kurulmasında Bir Dönüm Noktası: 12 Temmuz 1947 Beyanname" *Atatürk Yolu*, A.Ü. Yayını, Sayı: 22, Kasım 1998.

105 Karpat, a.g.e., s.176; Hikmet Bila, *CHP 1919-1999*, s.126-131.

rat Parti Dönemi, halkın demokratik rekabet sisteminin işlemlerini tanıdığı, deneyimler edindiği bir dönem olmuştur.¹⁰⁶

1950-1960 arasında Türkiye'nin siyasî hayatına damgasını vuran Demokrat Parti dönemi, uygulanan değişik politikalarla birkaç evrede geçmiştir. Önce 1954'e kadar süren bir liberalleşme dönemi yaşamıştır. Bu dönemin temel bir özelliği, 1950'ye kadar biriktirilen bütün rezervler kullanılarak ve başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinden kalkınma yardımı alınarak ülkenin bir ekonomik refah dönemi geçirmesi sağlanmıştır.¹⁰⁷ Ancak bu dönem çok uzun sürmemiştir. Ayrıca oldukça plânsız kullanılan kaynaklar tükenince ekonomik darboğazlar başlamıştır. Doğal olarak siyasal ve toplumsal yaşamı da etkileyen bu dönem yeni düzenlemeleri gerektirmiştir. Nitekim 1950'de özgürlükçü bir siyasal ve toplumsal düzenin savunucusu ve uygulayıcısı olarak işe başlayan Demokrat Parti, sert muhalefetine etkisiyle 1954'den itibaren katı ve kısıtlayıcı bir tutum içine girmiştir. Buna karşılık muhalefet partileri birleşme kararı almışlardır. Bu girişimi engelleyen ve seçimleri bir yıl öne alan Demokrat Parti yönetimi, 27 Ekim 1957 genel seçimlerinde ilk defa olarak muhalefetin toplam oyunu aşamamıştır.¹⁰⁸

Demokrat Partinin bu üçüncü ve son iktidar dönemi, muhalefet ile ilişkilerdeki gerginliğin kopma noktasına geldiği ve sokaklara kadar taşıdığı bir dönem olmuştur. Muhalefetin gücünü kırmak için bütün tedbirlerle başvuran Demokrat Parti iktidarı bir yandanda ekonomik krize çare olarak gördüğü Batı yardımını artırmak umuduyla ABD ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu gelişmeler karşısında muhalefet, iktidardan partizanlığın

106 Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme, s.370.

107 Bu dönem ile ilgili olarak bkz. Cem Eroğlu, a.g.e.; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Çağdaşlık Yolunda Türkiye*, 4.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999 ; Metin Toker, *Demokrat Partinin Altın Yılları 1950-1954*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1990; Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1992; Metin Toker, *Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-1957*, Ankara 1991; ve *Demokrasiden Darbeye (1957-1960)*, Ankara 1992.

108 1954-1957 arasındaki uygulamalar için bkz.Metin Toker, *Demokrat Parti Yokuş Aşağı 1954-1957*; Cem Eroğlu, a.g.e.; Şerafettin Turan, a.g.e.

kaldırılması, ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliği, üniversitelerin özerkliği, basın özgürlüğü, Anayasa Mahkemesi ve Yüksek Hakimler Kurulu gibi düzenlemelerin yapılması talebinde bulunmuştur.

Muhalefetin bu taleplerine karşılık Demokrat Parti iktidarının yanıtı ise, partiyi ülke çapında güçlendirmek üzere Vatan Cephesi'ni kurmak olmuştur. Ayrıca TBMM'de bir Tahkikat Komisyonu kurularak partilerin bütün siyasal etkinlikleri toplantı ve örgütlenme çalışmaları yasaklanmıştır. İktidar partisinin bu tür siyasî uygulamaları halk arasında da giderek büyüyen tepkilere yol açmış ve 1960'lara gelindiğinde hoşnutsuzluk doruk noktasına ulaşmıştır.¹⁰⁹

2. Demokrasinin Zora Girdiği Dönemler ve Sonrasındaki Gelişmeler

1950 yılında başlayan Demokrat Parti İktidarı döneminde Türkiye, demokrasi hayatında önceki sorunlardan kurtulamamıştır. Dış politika meselelerinde ve aşırı cereyanlara karşı mücadele ve işbirliği dışında iktidar-muhalefet ilişkilerini demokratik ilkeler çerçevesinde sürdürememiştir. Çünkü oyların çoğunu elde etmenin, istediği her şeyi yapma özgürlüğü olduğu şeklindeki yanlış demokrasi anlayışı, ekonomik ve siyasî dengelerin bozulduğu sıralarda daha da ön plâna çıkmış ve ülke bir kavga ortamına doğru hızla yol almıştır. İktidarın, Vatan Cephesi ve Tahkikat Komisyonu ile oluşturmak istediği kontrole, farklı sebeplerle de olsa gidişattan rahatsız bütün kesimlerin desteğini alarak karşı koymaya çalışan muhalefet arasındaki bu çekişme Silâhlı Kuvvetlerin rejimi korumak amacıyla 27 Mayıs 1960 hareketiyle¹¹⁰ sonuçlanmıştır. Bu hareketin yapıldığı gün Ankara Radyosu'ndan yayınlanan bildirinin baş kısmı şöyledir:

¹⁰⁹ Bu gelişmeler ile ilgili olarak bkz. Metin Toker, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**; Salim Burçak, **On Yıhın Anıları (1950-1960)**, Nürol Matbaçılık, Ankara 1998; Turan, a.g.e.; Cem Eroğlu, a.g.e.,

¹¹⁰ Feroz Ahmad-Turgay Bedia, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1975)**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1976, s.291.; 27 Mayıs 1960 hareketiyle ilgili olarak bkz. M. Toker, **Demokrasiden Darbeye 1957-1960**; Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. M. Ali Sebük - Hakkı Akın, Celtüt Matbaçılık, İstanbul 1966; Haydar Tunçkanat, **27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)**, İstanbul 1996.

“Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk silâhlı kuvvetleri memleketin idaresini eline almıştır. Bu harekete silâhlı kuvvetlerimiz, partileri içine düştükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır”¹¹¹

Görüldüğü üzere Türk siyasî tarihinde demokrasi bir kez daha darboğaza girmiş, bunalıma çare bulmak, uzaklaşılın Atatürk ilkelerine yaklaşılacak ve yeni bir düzen kurmak amacıyla partiler üstü bir hareket olarak 27 Mayıs yapılmak zorunda kalmıştır.

Daha müdahalenin ilk gününde yönetimi üstlenen Milli Birlik Komitesi'nce İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın başkanlığındaki bir bilim kuruluna 30 Mayıs 1960'da yeni bir Anayasa hazırlama görevi verilmiştir. Yeni Anayasa'nın yapılıp seçimlere gidilinceye kadar geçerli olmak üzere, hukuk profesörlerinin hazırladığı bir geçici Anayasa 12 Haziran 1960'ta yürürlüğe konulmuştur. Daha sonra bir teknokratlar hükümeti oluşturulmuştur. Hükümet Milli Birlik Komitesi'ne karşı sorumlu olmuştur.

Demokrasi ve hukuk devleti esaslarını gerçekleştirip teminat altına alacak olan yeni bir anayasa¹¹² hazırlamak üzere oluşturulan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de toplanarak çalışmalarına başlamıştır.¹¹³ Böylece yasama yetkisi Milli Birlik Komitesi'nden Kurucu Meclis'e geçmiştir. Kurucu Meclis, Milli Birlik Komitesi ile Temsilciler Meclisi'nden oluşmuştur. Temsilciler Meclisinin yetkisi, Anayasa ve Seçim Yasalarının hazırlanması açısından geniş tutulmuştur. Temsilciler Meclisi, genel oya da-

111 Muzaffer Erendil, “Atatürk ve Demokrasi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:6, s.710; Turan, *a.g.e.*, 5. Kitap, s.13.

112 Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.123.

113 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s. 56.

yanan seçimle kurulmuş bir Meclis olmakla birlikte, o günkü koşullar içinde temsil niteliği geniş tutulan bir meclis olmuştur. Bu Mecliste iller, Siyasal Partiler, Barolar, Basın, Eski Muharıpler Birliği, Esnaf Kuruluşları, Gençlik Kuruluşları, İşçi Sendikaları, Sanayi ve Ticaret Odaları, Öğretmen Kuruluşları, Üniversite ve Yargı Organları gibi çeşitli kuruluşların temsilcileri ile Devlet Başkanı ve Milli Birlik Komitesi'nce seçilen üyeler Temsilciler Meclisinde yer almışlardır.¹¹⁴

Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanıp, Kurucu Meclis tarafından onaylanan yeni Anayasa 9 Temmuz 1961 tarihinde % 63 oranında bir halk oyu ile kabul edilmiştir.¹¹⁵

1961 Anayasası, 27 Mayıs hareketından önce ülkede karşılaşılan rejim sorunlarına cevap verme, yeni anayasalardan da yararlanılarak, demokratik bir Anayasa yapma amacıyla hazırlanmıştır. Her anayasa gibi, 1961 Anayasası da yapıldığı dönemde ülkeye egemen olan güçlerin uzlaşmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çok Partili döneme geçtikten sonra, özellikle 1950-1960 arası karşılaşılan tüm sorunlar basite indirgenerek bir anayasa sorunu olarak görülmüş ve her sorunun çözümü anayasa'da aranmıştır.¹¹⁶

Bu anayasanın başlangıcında amaçlar anlatılırken temel hedeflerden birinin “insan hak ve hürriyetlerini, millî dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını... geliştirmeyi mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukukî ve sosyal temelleriyle kurmak...” olduğu belirtilmiştir. Anayasa'nın 2. maddesinde Cumhuriyetin nitelikleri anlatılırken “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devleti” olarak belirtilmiştir.

Ayrıca Anayasa, kuvvetler arasındaki dengeyi yeniden düzenleyerek ve hükümetin aşırı güçlü olmasını önleyici hükümler de getirmiştir. Ana-

¹¹⁴ Şeref Gözübüyük, a.g.e., s.123.

¹¹⁵ Şerafettin Turan, 5. Kitap, s.58.

¹¹⁶ Gözübüyük, a.g.e., s.127.

yasa'ya göre evvelce tek meclisli olan parlamento, senatonun kurulmasıyla iki meclisli olmuştur. Basın özgürlüğü en geniş şekliyle kabul edilmiş, seçim sistemi değiştirilerek Nispi Temsil esası benimsenmiştir.

Bunların dışında yargı bağımsızlığı da güvence altına alınarak, yargıların bütün özlük işlerine bakmakla yetkili bir Yüksek Hakimler Kurulu kurulmuştur. İdarenin bütün eylem ve işlemleri de Danıştayın denetimine tabi kılınmıştır. Bunlar demokratik hukuk devletinin yaptırımlarıdır.

1961 Anayasası demokratik hak ve özgürlükler açısından da ileri hükümler getirmiştir. Hak ve özgürlükler sadece anayasada gösterilen belli nedenlerle sınırlandırılabilir, sınırlama anayasanın özüne ve sözüne uygun olacak, kanun ile yapılacak ve hiçbir şekilde hak ve özgürlüğün özüne dokunulmayacaktır.¹¹⁷

Görüldüğü gibi yeni Anayasa kalkınmayı, sosyal adaleti ve demokrasiyi birlikte gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Zaten anayasanın hazırlanmaya başlamasından bir süre sonra siyasî faaliyet ve kuruluşlara izin verilmiştir. Bunu müteakiben kurulan siyasî partilere 11 Şubat 1961'de Adalet Partisi de katılmıştır.¹¹⁸ Halkoylamasından önce ülkedeki siyasal faaliyetler serbest bırakılmıştı. Kısa zamanda bir çok siyasî parti kurulmuştur. Arkasından milletvekili ve senato seçimleri 15 Ekim 1961'de yapılmış ve 17 aylık bir geçiş döneminden sonra Türkiye'de yeniden çok partili demokratik yönetime dönülmüştür.

Seçimlerde en çok oyu 173 milletvekili çıkaran CHP ile 158 milletvekili çıkaran Adalet Partisi kazanmıştır.¹¹⁹ Bu sonuçlar doğrultusunda CHP-AP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak eski Demokrat Partili-

117 1961 Anayasası ile ilgili olarak bkz.Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, İstanbul 1982; Şeref Gözübüyük, **a.g.e.**, s.126-131.

118 Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950-1995**, İmge Kitabevi, Ankara 1996.s.113; Turan, **a.g.e.**, 5.Kitap, s.66-69.

119 CHP 36.7, Adalet Partisi % 34.8, Yeni Türkiye Partisi % 13.7, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise % 14 oranında oy kazanmışlardır. Bkz.Turan, **a.g.e.**, 5. Kitap., s.83.

lerin bağışlanması ve iki parti arasındaki temel toplumsal-ekonomik konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle hükümet bozulmuştur.¹²⁰ Daha sonra CHP Mecliste diğer iki küçük parti olan Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ve Bağımsızlar ile birlikte yeni bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Ancak ilerleyen dönemde ortakların arasındaki görüş ayrılıkları hükümetin dağılmasına yol açmıştır. Daha sonra İnönü'nün başkanlığında bir azınlık hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet 1 yıldan fazla olarak ülkeyi yönetmiş ancak bütçenin Mecliste kabul edilmemesi üzerine 13 Şubat 1965'te istifa etmiştir.¹²¹ Bağımsız milletvekili Suat Hayri Ürgüplü'nün başkanlığında kurulan hükümet ülkeyi aynı yılın Ekim ayında yapılan seçimlere kadar yönetmiştir. Yapılan seçimlerde Adalet Partisi 240 milletvekili kazanarak tek başına iktidar olmuştur. CHP ise 134 milletvekili kazanmıştır. Seçim sonuçları Türk demokrasi yaşamına bir başka yenilik sunarak ilk defa bir sosyalist parti (Türkiye İşçi Partisi) 15 milletvekili ile TBMM'de temsil edilmiştir.¹²² Bu sonuçlar doğrultusunda AP Genel Başkanı Süleyman Demirel hükümeti tek başına kurmuş ve istikrarlı bir dönem başlamıştır.

1965-1969 yılları arasında ülkenin siyasal yapısında, ekonomik-sosyal yapıdaki değişimlere uygun olarak çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin 1966 yılında gerçekleşen CHP Kurultayında Genel Sekreterliğe seçilen Bülent Ecevit'le birlikte CHP'de ilk defa "Ortanın Solu" kavramı kullanılmaya başlamıştır. Bu gelişme üzerine Turhan Feyzioğlu'nun önderliğinde 48 milletvekili ve senatör CHP'den istifa ederek 12 Mayıs 1967'de Güven Partisini kurmuşlardır.¹²³

12 Ekim 1969'da yapılan seçimlerde AP'si 256 milletvekili kazanarak tekrardan tek başına iktidar olmuştur. Ancak AP'nin bu yeni iktidar

120 Birsen Gökçe, *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınevi, Ankara 1996, s.35.

121 Kurulan hükümet ve siyasal gelişmeler için bkz. Turan, a.g.e., 5. Kitap, s.89-120; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s. 576-586.

122 AP % 52.9, CHP ise % 28.7 diğer partiler de % 7'den az oy almışlardır.

123 Birsen Gökçe, a.g.e., s.36.

dar dönemi, bütün Avrupa'da 1968 olaylarının patlak verdiği ve Türkiye'de de benzer olayların yaşandığı bir zamanda başlamıştır. Zaman zaman büyük çatışmalara varan şiddet olaylarına karşı hükümetin etkin tedbir alamaması ülkeyi bir siyasî-sosyal ve ekonomik kaosa sürüklemiştir. Bu gelişmelerin üzerine 12 Mart 1971 günü Türk Silâhlı Kuvvetleri adına Genelkurmay Başkanı ve üç Kuvvet Komutanı tarafından imzalanan bir "Muhtıra" Cumhurbaşkanı, Senato ve Meclis Başkanına verilmiştir. Muhtıranın Radyodan duyurulmasından hemen sonra Demirel başkanlığındaki Adalet Partisi Hükümeti görevi bırakmıştır.¹²⁴ Arkasından CHP milletvekili Nihat Erim'in başkanlığında tarafsız bir hükümetin kurulmasıyla sekiz ay süren bir koalisyon dönemi yaşanmıştır.¹²⁵ Bu dönemde tüm dünyada kendisini hissettiren ekonomik bunalımın Türkiye'ye de yansması özellikle dar gelirlilerde ciddi huzursuzluğa yol açmıştır. İlk Erim hükümeti başarısız olmasına rağmen İkinci Erim hükümeti kurulmuş ancak bu hükümet 4 ay devam edebilmiştir. Bu aşamada Erim, yerini Milli Savunma Bakanı Ferit Melen'e bırakarak görevden ayrılmıştır. 22 Mayıs 1972'den Nisan 1973'e kadar görevde kalan Melen hükümeti döneminde Fahri Korutürk Cumhurbaşkanı seçilmiş ve 12 Mart rejimi sona ermiştir. Melen'den sonra kurulan Nam Talu hükümeti ise geçici bir hükümet olarak seçimlere kadar devam etmiştir.

Yine bu dönemde Hükümetin güçlendirilmesi, hak ve özgürlüklerin kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla anayasanın 44. maddesi değiştirilmiştir. Radyo, Televizyon ve Üniversite özerkliğine bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Siyasî şiddet olaylarına karışanları yargılamak üzere Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Bazı siyasî partiler kapatılmıştır.¹²⁶

124 Birsen Gökçe, a.g.e., s.37.

125 Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil yayınları, İstanbul 1994, s.335-340.

126 Şeref Gözübüyük, a.g.e., s.130-13; **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, s. 611-617; Turan, a.g.e. 5. Kitap, s. 216-217; Tefvik Çavdar, a.g.e., s. 193-233.

1973 yılı seçimleri sonucunda CHP 185 milletvekili kazanarak lider parti konumuna gelmiştir. Ecevit 25 Ocak 1974'de Millî Selamet Partisi ile koalisyon hükümeti kurarak görevine başlamıştır. Ancak yeni hükümet çok geçmeden iç ve dış konulardaki anlaşmazlıklar nedeniyle sarsılmaya başlamıştır. İç anlaşmazlık konularından en önemlisini 12 Mart muhtırasından sonra siyasî sebeplerle tutuklananlara yönelik "Genel Af Meselesi" oluşturmuştur. Dış meselenin başında ise Kıbrıs sorunu gelmektedir. Kıbrıs'a yönelik olarak CHP, baskı altında tutulan Türklerin özgürlüklerine kavuşmasını ve Güney sınırlarımızın güvenliğinin sağlanmasına dönük sınırlı bir eylemi savunurken MSP, adanın tamamının alınmasını istemiştir. İşte bu gibi anlaşmazlıklar CHP-MSP koalisyonunun sonunu hazırlamıştır. Bu gelişme sonrasında 200 günü aşkın sürede yeni hükümetin kurulamaması nedeniyle bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştır. Bu geçiş dönemi süresince Cumhurbaşkanı Korutürk tarafından atanan Kontenjan Senatörü Sadi Irmak Başbakanlık görevini sürdürmüştür. Nihayet 12 Nisan 1975 tarihinde Demirel başkanlığında AP, MSP, CGP, MHP ve Bağımsızlardan oluşan Birinci Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulmuştur. 5 Haziran 1977 seçimlerine kadar süren MC Hükümeti süresince bir yandan Kıbrıs dolayısıyla ortaya çıkan dış politika problemleri ile uğraşılırken, diğer yandan gittikçe artan terör ve anarşi önlenmeye çalışılmıştır. 1977 seçimleri sonrasında 213 milletvekili çıkarılmasına rağmen yine tek başına iktidar olabilecek gücü kazanamayan CHP Azınlık Hükümeti kurmayı denemiş ancak başarılı olamamıştır. Bunun üzerine yeniden gündeme ikinci Milliyetçi Cephe hükümeti gelmiş ve Ocak 1978'e kadar ülkeyi idare etmiştir. Ancak iç ve dışta güvenliğin sağlanamaması, ulusal birliğin kurulamaması ve anayasal sınırların zorlanması gibi nedenlerle verilen genso-ru sonucunda iktidar düşürülmüştür. Daha sonra CGP ve DP'nin desteği ile üçüncü Ecevit Hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümetinde gittikçe artan terör ve anarşiye çare bulamayacağı anlaşılınca 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimlerde ağır bir yenilgiye uğraması sonucunda Ecevit Hükümeti çekilmek zorunda kalmıştır. Arkasından yeni bir Demirel hükümeti kurulmuş ve ekonomik alanda 24 Ocak kararları olarak bilinen bir dizi önlem alınmasına karşın, Cumhurbaşkanı'nın seçilmesinde ve terörün ön-

lenmesinde herhangi bir aşama kaydedilememiştir. Partilerin bir türlü ortak bir zeminde buluşamaması ve karışıklıkların artması üzerine Türk Silâhlı Kuvvetleri bir kez daha zora giren demokrasiyi kurtarmak için 12 Eylül 1980 tarihinde yönetime müdahale etmiştir.¹²⁷

“Bayrak Harekatı” adı verilen bu müdahale ile Türk Silâhlı Kuvvetleri yönetime el koyarak Milli Güvenlik Konseyi Rejimini başlatmışlardır. Konsey üyeleri müdahalenin altıncı gününde “Milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve lâik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir Anayasa düzeni vaadini de içeren bir metin ile 18 Eylül 1980’de TBMM binasında and içmişlerdir.¹²⁸

Bu hareketin gerekçeleri incelendiğinde bunlar özlü yönleriyle: “Ülkeyi karanlığa ve acze itenlere dur demek, Atatürk ilkelerine ve demokrasiye işlerlik kazandırmak, ulusal birlik ve beraberliği sağlamak” gibi önemli konulardır. Bunların ana amacı ise; ulusal varlığı güven içinde bulundurmak, demokratik düzenin işlemesine engel olan nedenleri ortadan kaldırmaktır.¹²⁹ MGK 1 Kasım 1980 günü ülkeyi yeniden yapılandırma projesi başlatmıştır. Bu projenin en önemli aracı ise, kuşkusuz yeni bir anayasa idi. Bu amaçla ülkeyi yeni düzene taşımak, anayasal ve yasal çatıyı kurmak, TBMM’nin oluşmasına kadar yasama ve yürütmeyi kullan-

127 12 Eylül Harekatına giriş süreciyle ilgili olarak bkz. Feroz Ahmad, *a.g.e.*, s. 422-429; Turan, *a.g.e.*, 5. Kitap, s.285-415; *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.617-626; Tefvik Çavdar, *a.g.e.*, s. 233-261.

128 Milli Güvenlik Konseyi şu üyelerden oluşmuştur: Genelkurmay Başkanı Org.Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun. Devlet Başkanlığı görev ve yetkilerini de Kenan Evren üstlenmiştir. MGK Genel Sekreterliğini ise Haydar Saltık atanmıştır. Bkz. Sina Akşin ve Diğerleri, *Bugünkü Türkiye 1980-1995*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.26-27.

129 Muzaffer Erëndil, *a.g.m.*; Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s.255.

130 Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi olarak iki kanattan oluşmuştur. Danışma Meclisi üyelerinin sayısı ise 160 olarak belirlenmiştir. Bunun 120’si her İlin Valisinin önerdiği adaylar arasından MGK tarafından seçilmiştir. 40 üye ise doğrudan doğruya MGK tarafından seçilmiştir. Sina Akşin, *a.g.e.*, s.38.;Şeref Gözübüyük, *a.g.e.*, s.134.

mak üzere Kurucu Meclis oluşturulmuştur.¹³⁰ Hükümeti kurmakla da eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu görevlendirilmiştir. Ağırıklı olarak eski askerler, öğretim üyeleri ve bazı teknokratlardan oluşan yeni hükümet, ekonomide AP hükümeti döneminde alınan 24 Ocak kararlarını uygulamaya koyarken, anarşi ve terör olaylarında da hissedilir derecede bir azalma olmuştur. Siyasî alanda oldukça sert önlemler alan yönetim 16 Ekim 1981’de tüm siyasî partileri kapatmış ve mal varlıkları hazineye devredilmiştir.¹³¹

Kurucu Meclis tarafından kabul edilen yeni anayasa 7 Kasım 1982’de yapılan halkoylamasında % 90’ın üzerinde oy ile kabul edilmiştir. Aynı halkoylaması ile Kenan Evren Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³²

Anayasanın dayandığı temel ilkeler, esas itibarıyla anayasanın başlangıç kısmı ile ve Cumhuriyetin niteliklerini belirten 2. maddesinde yer almıştır. Bunlar Atatürk milliyetçiliği, demokratik devlet, lâik devlet, sosyal devlet, hukuk devleti ve İnsan haklarına saygılı devlet ilkeleridir.¹³³

24 Nisan 1983’de Siyasî Partiler Kanunu’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte Partiler yeniden kurulmaya başlamıştır.¹³⁴ Nitekim 6 Kasım 1983’te Genel seçimlerin yapılmasıyla birlikte yaklaşık üç yıl sonra MGK yönetimi sona ermiştir. Yapılan seçimlerden 211 milletvekili çıkaran Anavatan Partisi en başarılı olarak çıkmıştır. Turgut Özal’ın kurduğu hükümet 13 Aralık 1983’te göreve başlayarak¹³⁵ 1991’e kadar Türkiye’yi yönetmiştir.

ANAP liberal bir ekonomik politika, serbest piyasa ekonomisi, teşebbüs özgürlüğü, devletçiliğin terk edilmesi, yerel yönetimlere inisiyatif verilmesi, bürokrasinin azaltılması gibi görüşleri modern/muhafazakar bir görüntü ile birlikte savunarak işbaşına gelmiş ve iktidarını sürdürmüştür.

131 Sina Akşin, *a.g.e.*, s.42.

132 Sina Akşin, *a.g.e.*, s.42.

133 Daha geniş bilgi için bkz.Gözübüyük, *a.g.e.*, s.139-163.

134 Sina Akşin, *a.g.e.*, s.51.

135 Sina Akşin, *a.g.e.*, s.58.

Bu görüşlerin yanı sıra ekonomiyi rayına oturtmak, enflasyonu ve işsizliği aşağı çekmek, yüksek kalkınma hızı, bolluk içinde bir piyasa sözleri vermiştir. Ayrıca asayişin sağlandığı bir toplumsal barış ortamı vaadinde bulunmuştur. 1984-1991 arasındaki uygulamalarına bakıldığında serbest piyasa ekonomisi, ihracata yönelik büyüme, devletçiliğin terki 1989'a kadar güçlü, sonra zayıf bir yerel yönetim özerkliği politikaları izlemiştir. Fiyat enflasyonu ve işsizlik konularında ise başarı sağlanamamıştır. Toplumsal muhafazakarlık ve lâiklik ile ilgili politikaları daha çok günün koşullarına göre değişen bir çizgi izlemiş ve sürekli bir çatışma ve tartışma konusu olmuştur.¹³⁶ Bu dönemde demokrasi daha da gelişmiştir. Eski dönemin bazı yasakları kaldırılmıştır. Daha önce yasaklanan bazı partilerin 1984 yılında yapılan mahallî seçimlere katılmalarına izin verilmiştir. 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halkoylaması ile bazı eski siyasetçilere 12 Eylül döneminde konulmuş olan siyaset yasağı kaldırılmıştır. Ayrıca yine bu dönemde Radikal Parti, Yeşiller Partisi gibi yeni partilerde kurulmuştur. İnsan hakları alanında yeni adımlar atılmıştır. Fikir özgürlüğünü sınırlandırdığı için yıllardan beri eleştirilen Ceza Kanunu'nun 141,142 ve 163.maddeleri kaldırılmıştır.¹³⁷

Yine 1980'li yıllar siyasî egemenliğin kimde olduğu ve nasıl kullanılacağı, rejimin parlamenter mi? Başkanlık Sistemi mi?, seçim yasaları, siyasî partilerin nasıl örgütlenecekleri hususunda bir yasa veya farklı modeller olup olamayacağı, kamu idaresinin yapısının merkezci mi? Yerinden yönetim ilkesine göre mi? Olması gerektiği, yargının siyasî sitemdeki rolü ve bağımsızlığı, insan hakları ve özgürlüklerin nasıl uygulamaya konulacağı ve korunacağı konusunda siyasî çevrelerde tartışmalar devam etmiş ve yeniden düzenlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu konular üzerinde hiçbir zaman tam olarak ortak konsensüs sağlanamamıştır.¹³⁸

136 Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neopatrimonyalizm ve İstikrar" *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.405-406.

137 Sina Akşin, a.g.e., s.94.

138 Ersin Kalaycıoğlu, a.g.m., s.407.

Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresinin Kasım 1989'da dolması üzerine TBMM tarafından Turgut Özal Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak 1991 yılında yapılan genel seçimlerde ANAP geride kalarak Süleyman Demirel'in liderliğindeki Doğru Yol Partisi en başarılı olmuştur. Bunun üzerine Demirel'in başkanlığında DYP-Sosyal Demokrat Halkçı Parti koalisyonu kurulmuştur. Bu dönemde hükümet ile Cumhurbaşkanı arasındaki ilişkiler genelde gergin olmuş ama genede daha önceden Özal'ın başlattığı demokratikleşme ve ekonomide liberalleşme ile ilgili temel politikalar geliştirilmiştir.¹³⁹

17 Nisan 1993'te Cumhurbaşkanı Özal'ın hayattan ayrılmasından sonra Başbakan Demirel TBMM tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Başbakanlığı ise Türk demokrasi tarihinde ilk kez bir bayana, kendisini DYP lideri olarak takip eden Tansu Çiller'e bırakmıştır. Bu gelişme üzerine Erdal İnönü'de SHP Genel Başkanlığı ve Başbakan yardımcılığını dönemin Ankara Belediye Başkanı olan Murat Karayalçın'a bırakmıştır. Yeni koalisyonun adı Çiller-Karayalçın Hükümeti olmuştur. Bu hükümet Karayalçın'ın SHP-CHP'nin birleşmesi sürecinde genel başkanlıktan ayrılmasıyla son bulmuştur. İki partinin birleşme sürecinde ılımlı lider Hikmet Çetin CHP Genel Başkanlığı'na ve dolayısıyla Başbakan yardımcılığına getirilmiştir. Çiller-Çetin Hükümeti 9 Eylül 1995'de yapılan olağan kongrede CHP Genel Başkanlığına Deniz Baykal'ın seçilmesiyle sona ermiştir. Yeni hükümeti kurmakla yeniden Çiller görevlendirilmiştir. Çiller'in kurduğu azınlık hükümetinin TBMM'den güvenoyu alamaması üzerine 24 Aralık 1995'te yapılacak erken genel seçimlere kadar bir seçim hükümeti kurulmuştur.¹⁴⁰

Bu seçimlerle birlikte Necmetin Erbakan liderliğindeki Refah Partisi ilk defa toplam oyların % 21'ni alarak en başarılı olmuştur. 1994 yılında yapılmış olan yerel seçimlerin arkasından Erbakan önemli bir güç kazanmıştır.¹⁴¹ Ancak Erbakan'ın hükümeti kuramaması üzerine ANAP ile

139 Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, Çev. Hamdi Aydoğan - Esra Ermet, YKY, İstanbul 2003.s.21.

140 Birsen Gökçe, *a.g.e.*, s.44.

141 Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.24.

DYP arasında Dönüşümlü Başbakanlık esasına dayalı yeni bir hükümet kurulmuştur. Bu hükümetin yürütülememesi üzerine Erbakan'ın başbakanlığında RP-DYP Hükümeti kurulmuştur.¹⁴² Ancak bu hükümet bir yıldan az süre görev yaparak 16 Haziran 1997'de son bulmuştur. Bunun temelinde de birkaç neden bulunmaktadır. Örneğin Türkiye'nin bu dönemdeki uluslar arası duruşunda, içerikten çok tavır açısından değişiklikler gerçekleşmeye başlamıştır. Bu açıdan önemli bir gelişme 1997 yılının Şubat ayında Sincan'da yaşanmıştır. RP'li Sincan Belediye Başkanı Filistin Davasını desteklemek amacıyla "Kudüs Gecesi" düzenlemiş ve onur ko- nuğu olarak ta geceye İran Büyükelçisi katılmıştır. Bu durum Türk Silâh- lı Kuvvetleri tarafından hoş karşılanmamıştır.¹⁴³

1999 yılında yapılan genel seçimler Meclisin yapısında önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Bu kez Ecevit'in Başkanlığında DSP-MHP- ANAP'tan oluşan üçlü bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak genel durumda herhangi bir köklü değişiklik olmamıştır. Mayıs 2000'de Cum- hurbaşkanı Demirel'in görev süresinin dolması üzerine Meclis onun yeri- ne Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer'i seçmiştir. Arala- rında temelde farklılıklar olmasına karşın Üçlü Koalisyon ülke menfaatla- rı konusunda büyük bir uzlaşma örneği sergileyerek 3 Kasım 2002 tarihini- de yapılmış olan erken genel seçimlere kadar ülkeyi yönetmiştir. Bu se- çimlerde ise Meclisin yapısında gene çok önemli bir değişiklik olmuştur. İktidardaki partilerin tamamı Meclis dışında kalmıştır. Türk ulusu bu kez tercihini Adalet ve Kalkınma Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi yönünde kullanmıştır. Uzun zamandan beri ilk defa Mecliste sadece iki siyasî parti- nin çoğunluk sağlayabildiği bir dönem yaşanmaya başlanmıştır. Meclis- te üstün bir çoğunluk sağlamış bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi tek ba- şına hükümeti kurarak görevine başlamıştır. Bugün bu gelişmenin Türk demokrasisinin gelişimine olumlu katkı sağlaması tüm toplum genelinde umut edilmektedir.

142 Birsen Gökçen, a.g.e., s.45.

143 Bernard Lewis, a.g.e., s.26.

Sonuç

Görüldüğü üzere Türkiye’de demokrasinin gelişim süreci oldukça önemli sorunlar yaşamış, fakat bunları aşarak yoluna devam etmiştir. Bunlar doğal gelişmelerdir. O nedenle Türk ulusunun demokrasi sürecinde sergilediği bu gelişmeler hiçbir zaman küçümsenmemelidir. Zira Türkiye kendi tarihsel bağlamı içinde, kendi gelenekleri ve deneyimleri ışığında ele alınmalıdır. Çünkü bugün dünyada sadece birkaç ülkede demokrasi eskidir ve yerlidir. Bu da büyük bir evrimin sonucunda olmuştur. Çoğu ülkede ise demokrasi yenidir ve de dışardan ithal edilmiştir. Bazılarında ise demokratik kuruluşlar, ülkeyi terk eden emperyalistler tarafından miras bırakılmıştır. Bazılarında da galip gelen dış güçler tarafından empoze edilmiştir. Ancak Türk demokrasisi ne miras alınmış ne de empoze edilmiştir. Türk demokrasisi Türk ulusunun özgür seçimini temsil etmiştir. Büyük ölçüde yabancı modeller üzerine kurulduğu doğru olmakla birlikte, bu modellerin seçimi tamamen Türk ulusunun kendisine aittir ve demokratik gelişmenin biçimi ve hızı dış güçlerden çok Türk ulusunun kendisi tarafından benimsenmiştir. Bu yüzden de hep gelişme süreci içinde olmuştur.¹⁴⁴

Bugün artık Türkiye’de demokrasi, kurumlarıyla birlikte gelişme göstermiş, siyasal kültürün içeriği demokratik bir siyasal yapıyla daha fazla uyum içine girmiştir. Düşünce özgürlüğünün sınırları genişlemiş, yapılabilecek siyasal tercihler çoğalmıştır. Siyasal katılmayı uyarıcı gö-nüllü kuruluşlar yaygınlaşmış, çıkarların birleşmesi ve ifadesi kolaylaşmıştır. İşçi sendikaları, sanayi dünyasının vazgeçilmez öğeleri olarak toplumda yerlerini almışlardır. Barışçıl yöntemlerle demokrasiye geçmeyi başaran örnek bir ülkenin vatandaşları olan Türk ulusu demokratik bir sisteme sahip olmaktan övünç duymaktadır.¹⁴⁵ Kuşkusuz bunda Atatürk ve onun devrimlerinin amacına ulaşması, dinamizmini ve canlılığını korumasının da önemli katkıları olmuştur.

144 Değerlendirme için bkz. Bernard Lewis, *Demokrasinin Türkiye Serüveni*, s. 29.

145 İltar Turan, “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu” *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, Beta Basım yayım, İstanbul 1986, s. 475.